

Fynboer & Arkæologi

nr 2, august 2018

**Lodrette
udgravninger
på Vejsnæs
Nakke**

Da tredelingen
kom til Fyn

Skålsten og de
mange teorier

En samlers
betydning

ODENSE BYS MUSEER

HARJA

ARKÆOLOGISK Forening

Arkæologi af
hjerterens lyst

Udgives af Harja,
Arkæologisk Forening
Lisesmindevej 3B
5230 Odense M.
harja@harja.dk
www.harja.dk

Fynboer & Arkæologi
støttes økonomisk og
arkæologisk af
Odense Bys Museer
Overgade 48
5000 Odense C
museum@odense.dk
<http://museum.odense.dk>

Redaktion:
Per Nielsen (ansv.)
sprog-og-ide@mail.tele.dk

Leif Tvilum
leif.tvilum@gmail.com

Trine Hedegaard Jensen
info@karlsgaard.dk

Tilrettelæggelse:
Peter Birch
mail@peterbirch.dk

Tryk:
Onlineprinters GmbH

Næste deadline:
1. november 2018

Formanden har ordet:

Ud at se med SDA!

Som mange af Harjas medlemmer erindrer, arrangerede foreningen for godt et år siden en lørdagsudflugt til egnen omkring Mariager. Hovedpunktet var at besøge Sem Museum, som dets grundlægger og ejer, Henrik Kristensen, på SDA's årsmøde havde inviteret mødedeltagerne og deres respektive foreninger til at besøge. Harja bed på krogen og vi havde en vellykket bustur derop, hvor der også blev tid til at besøge vikingeborgen Fyrkat og afsluttende spise på Hvidsten Kro.

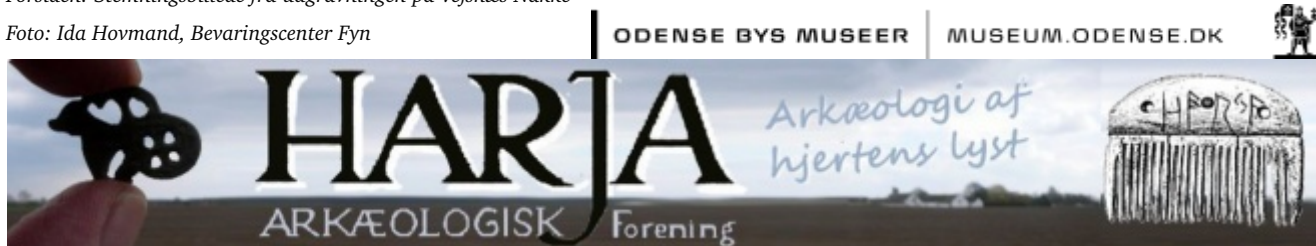
Henrik tilhører den slags mennesker, som lader sig engagere og inspirere af en sag. I hans tilfælde har det været indsamling af gamle sager og historier, der konkret kommer til udtryk i hans store samling af redskaber, husgeråd og inventar fra vore bedsteforældres tid – og naturligvis flintoldsager og oldtidspotteskår. Altsammen arrangeret inde i et gammelt hus, som han og hans hustru, Mette, erhvervede sig fra en gammel kone og som de også beboede i en årrække, indtil samlingerne vel blev for omfattende og de også fik lyst til at bo i et hus efter moderne standarder. Det blev opført i haven lige ved siden af "museet", så ægteparret Kristensen bor stadig midt i denne herlighed af skøn have, prægtige, landskabelige omgivelser med Sem Sø i den ene retning, Sem Hede i den anden og Sem Museum som omdrejningspunkt.

Som andre personer af Henriks type er han også en god og inddragende formidler, så jeg synes, at han sammenfattende kan beskrives som "prototypen" på en museumsskaber og -formidler. Ejere af privatsamlinger ud over det ganske land er nogenlunde af samme støbning og det er ofte et spørgsmål om privatøkonomisk formåen, der gør, om samlingen eller det lille privatmuseum hen ad vejen udvikler sig til et egentligt museum med ansatte fagfolk og offentlig finansiering. For nylig bød sig igen lejligheden til at aflægge Sem Museum et besøg, idet Sammenslutningen af Danske Amatørarkæologer (SDA) havde besluttet at afholde sit Jyllandstræf 2018 netop på denne lokalitet og denne gang med Randersegnens Amatørarkæologer som officiel indbyder og med Henrik Kristensen som hovedkraft i organiseringen – tør jeg vel godt sige uden at fornærme nogen?

På en varm og solrig søndag i begyndelsen af juni og henover seks timer blev det varierede program afviklet: ankomst og morgenkaffe på Skrødstrup Efterskole, hvor Henrik har været lærer og Mette stadig

Forsiden: Stemningsbillede fra udgravningen på Vejsnæs Nakke

Foto: Ida Hovmand, Bevaringscenter Fyn

fungerer som sådan. Derefter foredrag ved Reiner Merke om at kreere modeller til de nye udstillinger på Moesgård Museum og afrunding af

formiddagens program med en fælles præsentation ved Kim Elnef og Henrik om formodede vikingeanlæg ved Falslev.

Efter spisepause ud i terrænet til den fredede Sem hede, hvor Henrik guidede forsamlingen rundt og udpegede digevoldninger omkring jernaldermarker og nedkastningssted fra 2. verdenskrig med relationer til Hvidstensgruppen. På den største af de to gravhøje Brunhøje overraskede han forsamlingen som klangfuld forsanger på "Jyden han æ stærk å sej". Sangens forfatter, St. St. Blicher, som havde sit præstekald i Spentrup godt 10 kilometer syd for Sem, ville have frydet sig de 172 år efter, den blev skrevet. Den skulle have været sunget til en folkefest på Hohøj, Danmarks højeste gravhøj i nærheden af Sem – i Alstrup Krat ved Mariager. Folkefesten blev imidlertid ikke til noget.

Man kan ikke udpege et enkelt højdepunkt på dagen som det bedste, men afrundingen i Mette og Henriks have omkring kaffebordene og med museumsejersens præsentation af nogle af samlingens mere usædvanlige genstande afsluttede dette års Jyllandstræf på bedste vis, før deltagerne kunne drage hjemad. De fleste skulle ikke så langt, da de var fra den arrangerende forening i Randers, et par stykker skulle til Mors, nogle til Fyn og andre til Sjælland, ialt 28 medlemmer fra danske arkæologiforeninger samlet til et SDA-arrangement. For så vidt ikke noget dårligt antal, men alligevel i underkanten af, hvad man kunne forvente eller ønske sig. Således glimrede de fleste jyske foreninger ved deres fravær.

Hvor blev folkene fra Vendsyssel, Skive, Vejle, Skjern og Sønderjylland af? Og hvad med arkæologiforeningerne fra Aarhus og Aalborg – hvis de i det hele taget eksisterer mere? Som medlemmer af landsforeningen optræder de i hvert fald ikke på SDA's hjemmeside. På Jyllands- og Sjællandstræffene er der rig mulighed for at træffe ligesindede, som man ellers ikke omgås til daglig, udveksle erfaringer, inspirere hinanden, få gang i netværk og kammeratskab samtidig med, at man kommer i nærkontakt med arkæologi og fortidsminder i andre landsdele. Måske kunne man på forsøgsbasis prøve at afholde et træf over et par dage, så deltagerne kunne komme endnu mere rundt i værtsområdets arkæologiske landskab, lære hinanden godt at kende og undervejs få lært "Jyden han æ stærk å sej" ordentligt!

Det er måske lidt af den ånd, vi har brug for i dansk amatørarkæologi!

Læs i dette nummer

Af hjertens lyst

Trine Hedegaard,
grebet af den lange historie

Side 4

Tredelingen

Da sten-, bronze-
og jernalderen
kom til Fyn

Side 8

SDA-nyt

Harja er medlem af
SDA. Det er godt for
medlemmerne

Side 11

Skåltegn

Man finder dem overalt.
Men hvad mon det er?

Side 12

Se på flint

Harjas flintnørd
tilbyder mini-
kursus i flint

Side 17

En stor skat

Beretningen om
en stor samler og
hans betydning
for arkæologien

Side 22

Vejsnæs Nakke

Udgravningsforholdene var lidt akavede, men den skat, der stak ud af klinten, var ganske usædvanlig og alle anstrengelserne værd.

Side 19

Bog anmeldelse

Svend Illum Hansen:
Jættestuebyggerne

Side 27

Trine Hedegaard er en af de nyere tilkomne i Harja, men er allerede nu dybt involveret i både bladredigering, markrekognoscering og detektorafsøgning. Hvordan ser de lidt yngre mon på det amatørarkæologiske arbejde?

Interviewet og fotograferet af Leif Tvillum, Harja

Vi skal helt tilbage til barns ben. Jeg har altid gået med snuden ned i plovfuren og kigget efter sten og samlet alt muligt op. For eksempel når jeg gik på jagt med min far. Det har altid interesseret mig, hvilken historie tingene kunne fortælle. Så da jeg skulle til at vælge min uddannelse og det, jeg skulle beskæftige mig med, var jeg i lang tid overbevist om, at jeg skulle være arkæolog. Men da jeg så stod ved skillevejen og endelig skulle beslutte mig, så kom journalistikken ind fra højre og vandt over arkæologien. På det tidspunkt var der kun en journalistuddannelse, og den lå i Århus. Det var en fireårig uddannelse, og der var mange ansøgere til ret få pladser. Der var optagelsesprøve om foråret. Så det flaskede sig sådan, at jeg kom ind og fik en plads. Det var ca. et halvt år før jeg kunne få at vide, om jeg kom ind på arkæologi, så timingen var på en måde med til at afgøre sagen. Journalistikken og det at formidle historier, var noget der interesserede mig rigtig meget. Jeg syntes det var fantastisk, at jeg havde fået en plads, og så måtte arkæologien jo komme i anden række. Desuden tænkte jeg, at hvis det ikke var det rigtige valg, kunne man jo vælge om igen. Men jeg blev glad for journalistikken og arbejdede med det i lang tid. I dag glæder jeg mig over, at arkæologien igen får lov at fylde lidt i mit liv. Da vi flyttede her til Fyn for ca. 15 år siden, gik der ikke lang tid, før jeg fik fornemmelsen af, at jeg var havnet et virkelig spændende sted

med en virkelig spændende historie. Der var en håndfuld ildsjæle her i byen, der var supergode til at formidle den historie, der bl.a. ligger omkring Brahetrolleborg og hele reformarbejdet i forbindelse med Johan Ludvig Reventlow og dengang, godset var et munkekloster. Men også oldtidshistorierne blev fortalt. Jeg blev simpelt hen grebet af den lange historie. Det var bl.a. Leif Rasmussen, der var god til at fortælle. Hver gang jeg mødte ham, fortalte han et eller andet nyt om historien. Han blev jo også udnævnt til årets amatørarkæolog for nogle år tilbage, så når vi mødtes, skulle jeg altid lige høre, om han havde fundet noget nyt. Han har et imponerende overblik over egnens historie fra de allerførste stenalderfolk og helt frem til nu. Så jeg tog mod til mig og spurgte, om jeg måtte komme med på en tur. Det sagde han selvfølgelig ja til. Det er vel nu tre-fire år siden, og det var fantastisk at komme med på hans ture med gruppen af rutinerede mennesker, der vidste hvad man samlede op. Og som gerne ville lære fra sig. Langsomt fik jeg øjnene op for, hvor mange mennesker, der har boet her gennem tiderne. Det var sikkert blevet ved det, hvis det ikke var fordi, der på en af disse ture var en gæst med. Det var Darek, eller Dariusz, som gerne ville lære noget om flint. Han var detektormand, og når han gik på marken, savnede han kendskab til, hvad han samlede op af flint. Han fortalte, at han gik med detektor, og hvordan det også gav flere brikker til den historie, som vi gik og prøvede at stykke sammen. Jeg spurgte, om jeg

Trine Hedegaard har siden hun var lille gået med snuden i plovfuren og kigget efter oldsager. Til højre ses hun med et lille udsnit af den samling, hun efterhånden har fået bygget op.

Grebet af en lang historie

måtte komme med en tur ud på marken med detektoren, og det måtte jeg. En tur der hurtigt blev til flere og køb af en detektor.

Var det fordi du fandt noget specielt?

Både ja og nej. Det var fordi, jeg kunne se, at vi kunne finde nogle ting, som kunne bidrage til billedet af historien i lokalområdet. Et godt supplement til flint og potteskår.

Der er også en anden vigtig gevinst for mig ved denne hobby. Når man har en travl hverdag på kontoret, så er det at komme ud i naturen to-talt afstressende; både at gå og kikke efter flint, men også at gå med detektor. Man får stresset af, man får tankerne væk. Man skal koncentrere sig om det, man er i gang med og ikke om syvogtyve andre ting.

Kombinationen af detektorfund og rekognoscering på overfladen, syntes jeg giver mig mere viden om de folk, der har boet her. Flere detaljer og nuancer. Var de rige eller fattige? Hvem handlede de med? Det er spændende. Små brikker til historien fra stenalder, bronzealder, jernalder og helt op til i dag.

Der var en håndfuld ildsjæle, der var supergode til at formidle den historie, der bl.a. ligger omkring Brahetrolleborg. Men også oldtids-historierne blev fortalt. Jeg blev simpelt hen grebet af den lange historie, fortæller Trine.

Hvad synes du er mest interessant? At finde flint, der går 5.000 år tilbage, eller at finde metal?

Jeg foretrækker ikke det ene frem for det andet. Jeg bliver mindst ligeså lykkelig over at finde en flot stenøkse eller noget fra en dolk, som jeg bliver over at finde et vægtlod eller en lille fin fibel. Det behøver slet ikke at være guldbelagt. Bare det, at fundet bærer en historie med sig, er fantastisk. Det vigtige for mig er

ikke den enkelte ting, men den viden som følger med.

Det er vigtigt at sætte sig ind i, hvilke ting man står med i hånden, så man kan skelne skidt fra det, som har en betydning. Man gør museerne og os alle sammen en stor tjeneste ved at sætte sig ind i, hvad man har med at gøre. Gerne læse hvad man kan komme i nærheden af. Dels om genstandene, så man kan genkende genstandene, men også hvad det er for en kontekst, de indgår i. Jeg tænker, at hvis man ved lidt om, hvordan det var at leve og bo i jernalderen, så bliver man måske også lidt bedre til at afkode de ting, man finder i jorden.

Det, jeg også har fundet ud af, er, at man helst skal være lidt systematisk, hvis man overhovedet har det i sine gener. Hvis ikke, må man prøve at fremelske det. For, hvis man ikke er systematisk og springer fra mark til mark eller bare går på må og få, så kan det måske tegne et helt forkert billede af, hvad der har foregået i området. Så gør et område færdigt og arbejd dig systematisk frem, så billedet af området bliver så godt som muligt. Der vil altid ligge noget nede i jorden, som vi ikke finder og derfor ikke ved noget om, men med lidt systematik, vil vores arbejde give museet et nogenlunde indtryk af, hvad der er på færde i området.

Man hører ind imellem, at når man finder noget, som man ikke ved hvad er, og så smider man det bare i skrotbunken?

Claus Feveile holdt for et stykke tid siden et foredrag i Harja om kniv-skedebeslag. En masse er sandsynligvis røget ud, fordi man ikke kunne bestemme det.

Det er vel det værste scenarie, man kan forestille sig i denne hobby. Hvis jeg står med noget, som jeg ikke ved, hvad er, og ikke kan udelukke, at det er gammelt, så tager jeg GPS på det og tager det med til museet. Hvis man gerne vil vide mere, inden der er svar fra museet, så kan man jo lægge det op på Facebook og bruge den viden, som ligger i Facebook-grupperne for at se, om man kan komme nærmere på at få det identificeret. Alternativet er, at man lader fundet ligge i hullet, så er skaden langt mindre, end hvis genstanden er fjernet fra stedet og endt i skrotbunken.

Hellere tage lidt for meget med end lidt for lidt med til museerne?

I hvert fald skal man ikke komme det i skrotposen! Det er lidt som et mareridt for mig, hvis noget ryger i skrotposen, som ikke skulle have været deri. Så man skal virkelig være sikker i sin sag, inden det kommer i skrotposen.

Jeg afleverer meget mere til Øhavsmuseet end det, der er lovpligtigt i forhold til danefælovgivningen. Det vigtige er jo ikke, om det er danefæ, men om det kan bidrage til historien i forhold til den kontekst, som det er fundet i. Og den vurdering kan jeg ikke tage – det er museet der kan gøre det.

Går du mest op i det praktiske eller i det at læse om tingene?

For mig fungerer det bedst, hvis det er en kombination af forskellige måder at få viden på. For eksempel igennem foredrag i Harja. Jeg synes, at det er både spændende og lærerigt at komme i klubben og få ny viden og bagefter drøfte det med de andre medlemmer.

Man kan sige meget om Facebook, men for mig er det en god måde at skaffe sig viden på – ja, på nettet i det hele taget, på de hjemmesider, hvor man kan se, hvad der er fundet. Også de skriftlige kilder.

At gå sammen med nogen, der er mere erfarende end en selv, er rigtig godt. Det er fint, at kunne hægte sig på nogen, der har gået i mange år, og som har mere viden. Her nede i området har jeg været privilegeret, for både Leif Rasmussen fra Korinth, Erik Ehmsen fra Ø. Hæsing og Dariusz Jezak fra Hågerup, har været meget søde til at lade mig komme med og til at lære fra sig. Jeg kan altid ringe til dem eller lige køre ned til Leif, hvis jeg har fundet noget, som jeg gerne vil have en vurdering af. Han har læst arkæologi, så han er godt inde i sagerne. Der kan man som regel få bekræftet eller uddybet, hvad det er. Leif fortæller også gerne om konteksten. Så man skal benytte sig af folk, som har mere erfaring, når man starter op. For mig har det været helt afgørende.

Der er måske folk, som får fat i en detektor og starter ud over markerne. Hvad bør de egentlig gøre som det første?

Det er jo dejligt, at der kommer nye folk til, for det er en fantastisk hobby. Jeg kan godt forstå, at mange finder det spændende at kaste sig ud i. Men jeg vil foreslå, at man allierer sig med nogen, som kender til det, og at man sætter sig ind i det helt basale vedrørende, hvad man gør med de ting, som kommer op af jorden, hvordan man behandler det, så man ikke ødelægger det. Et godt eksempel er en bronzecelt, der kommer op, og folk for at tage pæne billeder tømmer den for jord, så de evt. rester af træ, der måtte være, forsvinder. Det kunne måske have besvaret en masse spørgsmål og bidraget til vores viden. Man skal med andre ord sætte sig ind i det, inden man går i gang. Jeg vil ikke anbefale, at man går alene som begynder! Det er vigtigt at huske, at det er vores fælles kulturarv, som vi har et stort ansvar for at passe på.

Er det et udpræget problem, at mange går alene ud med detektor?

Det håber jeg ikke, men somme tider kan man få det indtryk, når man ser, hvad der bliver lagt op på Facebook.

Medierne påvirker nok nogen, fordi de bringer historier om fund med store danefægodtgørelser i forbindelse med skattefund. Det får måske nogen med eventyr i blodet til at kaste sig ud med detektoren.

Er der mange, som går ulovligt?

Nej det tror jeg ikke. Der vil altid være brodere, men jeg tror, at det største problem nok er dem, som af uvidenhed overtræder regler og retningslinjer, fordi de ikke har sat sig ind i det. Vi måtte slutte interviewet her, selvom Trine – som alle jeg har interviewet – brænder for denne hobby og kunne fortælle meget mere om sin store interesse.

Da Jürgensen Thomsen og den arkæologiske tredeling kom til Fyn

Sidst i juli 1818 forlod det gode skib Haabet Københavns havn med kurs mod Odense. Ombord var en kasse oldsager, der skulle blive en slags snigpremiere på en ny, epokegørende periodeinddeling af oldtiden

Af Per Nielsen, Harja

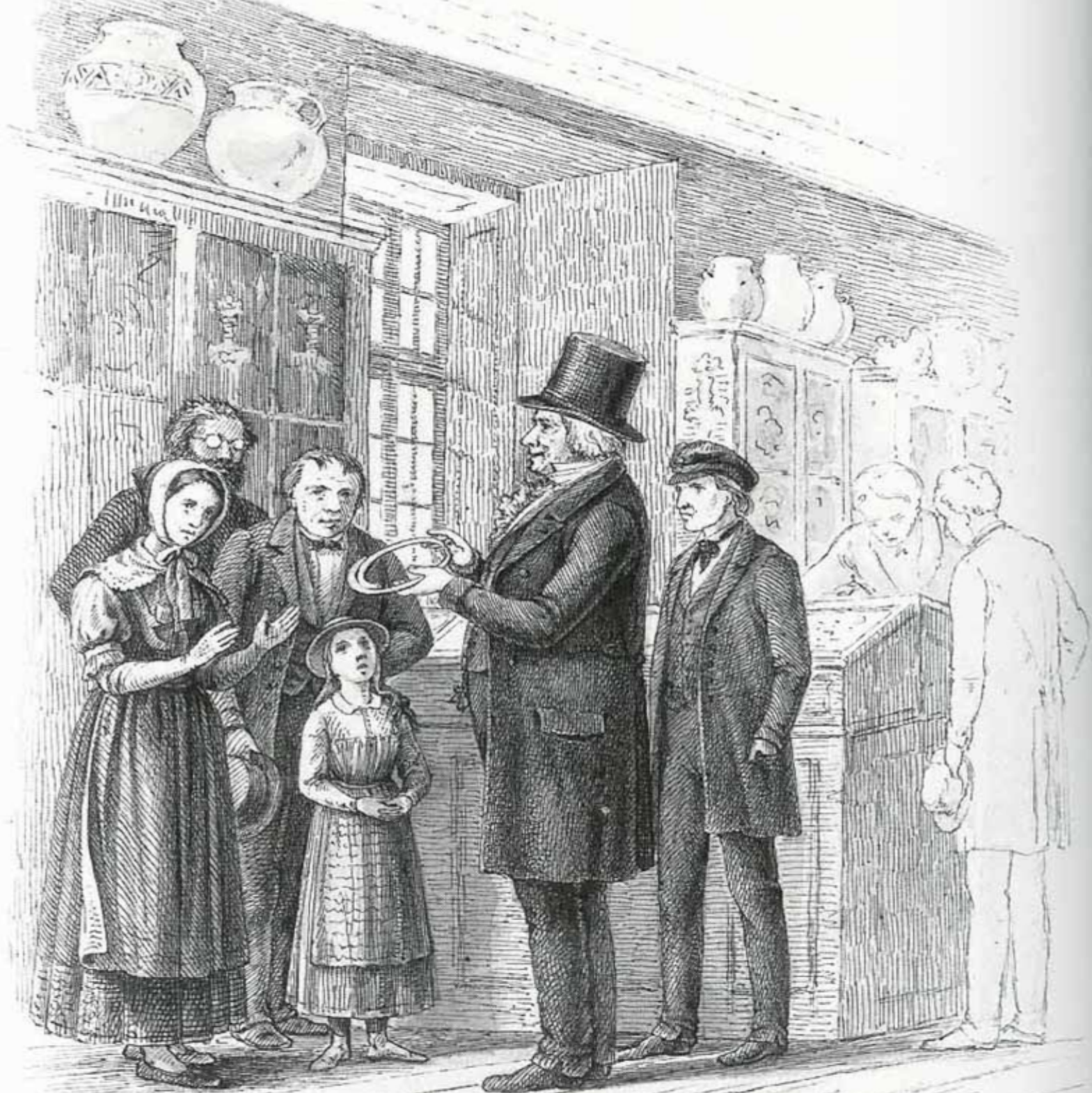
I dag ved ethvert belæst barn, at vi opdeler den forhistoriske tid i stenalder, bronzealder og jernalder. For os er opdelingen fuldkommen logisk; men sådan var det ikke for 200 år siden. Dengang var oldtiden et noget mere broget begreb, og vi kan takke Christian Jürgensen Thomsen (1788 -1865) for, at der kom styr på tingene. I januar 1837 præsenterede Thomsen sin teori om tredelingen af oldtiden i perioderne sten-, bronze- og jernalder i skriftet *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*. Idéen havde han syslet med i adskillige år, og den udsprang især af hans arbejde med sortering og opmagasinering af oldsager. Her havde Thomsen bemærket, hvordan der skete et skifte i det materiale, som fortidens mennesker havde anvendt til deres skærende redskaber og våben. Man fandt altid stenredskaber sammen, og det samme gjaldt for redskabsgrupperne af bronze og for dem af jern. Thomsen var ikke i tvivl om, at i den tidligste fase anvendtes især flintesten, som var det mest primitive af fortidens redskabsmaterialer. Thomsen konkluderede, at i den mellemste fase var det hovedsagelig bronze eller kobber man brugte og i den sidste fase i overvejende grad jern. Romerne kendte til jern, og jernvåben var mere avancerede og måtte logisk have fortrængt de knap så effektive bronzevåben. Derfor var det for Thomsen oplagt at benævne de tre faser efter de materialer, som våben og skærende redskaber

var lavet af. Det interessante i denne sammenhæng er, at allerede i 1818 havde Thomsen afprøvet sin teori, da han arrangerede en mindre oldsagssamling, som blev udstillet i Odense.

Forhistorien

De higer og søger
I gamle Bøger,
I oplukte Høie
Med speidende Øie,
Paa Sværd og Skiolde
I muldne Volde,
Paa Runestene
Blandt smuldnede Bene

Sådan indleder Oehlenschläger sit berømte digt fra 1802 om guldhornene. På den tid fik danskerne øjnene op for landets fortid, og i 1807 – samme år som englænderne bombarderede København og ødelagde den danske flåde – oprettede kong Christian d. VII *Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring*. Kommissionen bestod af en række højtstående lærde og velbemidlede mænd, som kongen officielt havde udnævnt. Kommissionen primære opgave var at indsamle og

sikre både antikviteter, skriftlige kilder og monumenter, såvel som genstande fra oldtiden. Ordet oldsager brugte man eksempelvis også om ting fra middelalderen og "riddernes tid". Kommissionen fik tilsendt genstande mange steder fra, men primært fra sognepræster, der havde fået det overordnede ansvar for at indsamle og dokumentere oldtidslevn i deres sogne. De mange indkomne sager blev i første omgang opbevaret på Universitetsbibliotekets øverste etage ovenfor Trinitatis Kirke i København. Her blev så at sige grundstenen lagt til Nationalmuseets oldtidssamling. I 1816 skulle Oldsagskommissionen have en ny sekretær.

Valget faldt på den 28-årige købmandssøn Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865) fra Københavns bedre borgerskab. Det var et overraskende valg, fordi Thomsen ikke havde nogen som helst akademisk baggrund. Men Frederik Münter, ét af Oldsagskommissionens medlemmer, forsvarede i 1816 valget af Thomsen med følgende udtalelse: "... det kommer jo ikke an på, hvorfra man har sin kundskab, men om man har den." – og det havde manden jo evigt ret i! Thomsen var altså en amatør inden for arkæologien, og som sådan er han Danmarks til dato mest betydningsfulde

amatørarkæolog. Thomsen blev ansat, gik i gang med at beskrive og kategorisere og i det hele taget få styr på oldsagssamlingen. Foruden indsamlingen, foregik der også en udveksling af genstande med landets læreanstalter og institutioner – og det er her, Odense kommer ind i billedet.

Da tredelingsystemet kom til Odense

Blandt en gruppe fortidsinteresserede fynboer var der omkring 1816 opstået den tanke, at oldsagssamlinger ikke var forbeholdt københavnere – sådan en ville man også gerne have på Fyn. De gode folk fik Fyns nye guvenør, prins Christian Frederik (den senere kong Christian d. VIII) til at tale deres sag med det resultat, at i januar 1818 blev Thomsen af Oldsagskommissionen pålagt ud af samlingens dubletter at sammensætte en mindre samling oldsager, der skulle sendes til Odense, hvor de skulle udstilles på Fyens Stiftsbibliotek, der dengang havde til huse ved domkirken på Gymnasiets øverste etage.

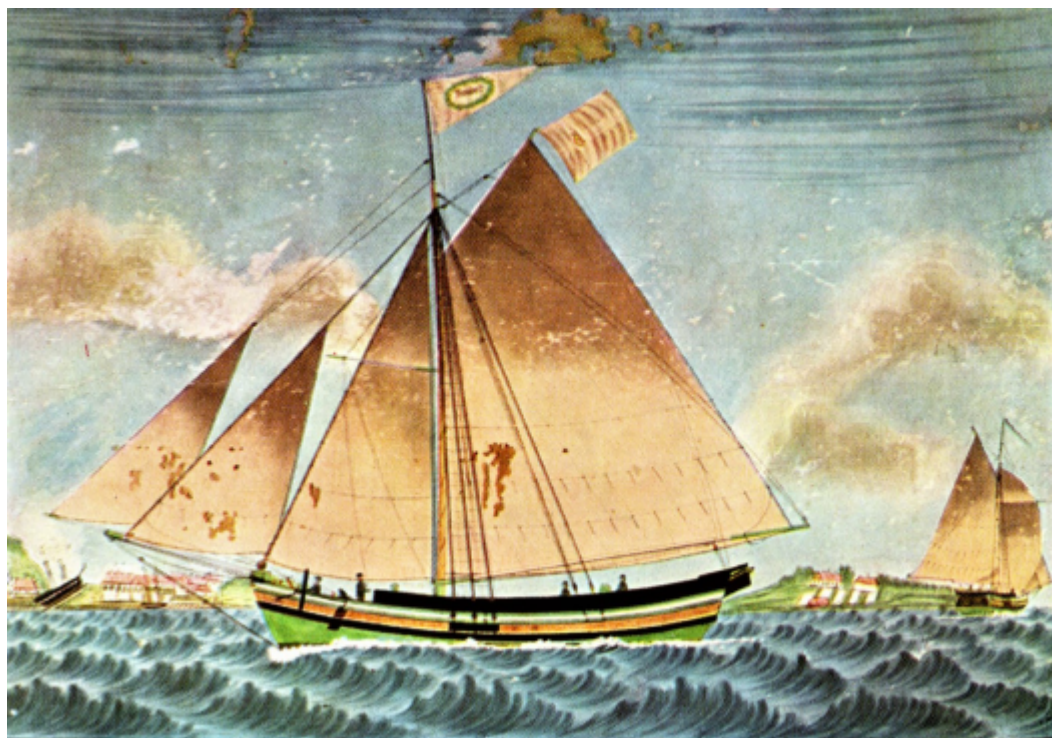
Der var en del skriverier frem og tilbage, inden Thomsen kunne gå i gang med opgaven. Men sidst i juli 1818 forlod det gode skib "Haabet" Københavns havn med kurs mod Odense, og ombord var en kasse oldsager, der skulle afleveres til Fyens Stiftsbibliotek. Den 5. august kvitterede stiftsbibliotekar A. F. Mülertz for modtagelsen af forsendelsen og meddelte Oldsagskommissionen, at oldsagerne nu var opstillet i det dertil indrettede skab. Thomsen havde opdelt den lille oldsagssamling efter tredelingsprincippet: sten, bronze, jern. Ordningen og præsentationen af genstandene kan have været et ubevidst udslag af Thomsens ordenssans; men det vil vi helst ikke tro. Under alle omstændigheder er

det så vidt vides første gang i arkæologiens historie, at tredelingsprincippet præsenteres offentligt.

Den lille samling oldsager – suppleret med fynske oldsagssamlinger – blev grundstammen til oldsagssamlingen på Museum Civitatis Othiniensis (latin for Odense Bys Museum), der blev indviet i 1885. Museet blev senere omdøbt til det mere udtalevenlige Fyns Stiftsmuseum og i dag er navnet Odense Bys Museer.

Hvad der siden skete

Først i 1819 var Thomsen færdig med at registrere og sortere genstande og parat til at åbne samlingen på Universitetsbiblioteket i København for publikum under navnet Oldnordisk Museum. Oldsagerne havde Thomsen ordnet efter sit tredelingsystem, så de kunne beundres af de besøgende. Han holdt af selv at vise samlingen frem og havde ry for at være en glimrende formidler. Først i 1837 var Thomsen klar til officielt at præsentere sine tanker om oldtidens tredeling i *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*. Det lille skrift var egentlig ikke skrevet for at præsentere en ny og epokegørende teori, men blot tænkt som gode råd og vejledning til datidens amatørarkæologer, således at de kunne være til gavn og støtte for museet. Thomsen skrev f.eks.: "Naar Arbeidere af Almuestanden spore Oldsager, gjøre de rettest i at henvende sig til Præsten, Skolelæreren, eller en anden kyndig Mand, som kan iagttage den indbyrdes Forbindelse og optegne, hvad der kan være ønskeligt at vide". Blandt de lærde blev der lagt mærke til Thomsens tredelings-system. Meget hurtigt efter offentliggørelsen af den nye teori begyndte Thomsens fagfæller både i Danmark og

Foregående side:
Christian Jürgensen
Thomsen viser rundt på
Oldnordisk Museum.
Tegning af Magnus
Pedersen 1846.

Til venstre:
Det gode skib "Haabet",
der bragte "tredelingen"
til Odense.

rundt omkring i Europa at arbejde ud fra tredelingens princip, og det har de gjort lige siden. Thomsens periodisering er over tid blevet forfinet, således at man i dag opererer med adskillige underperioder af stenalderen, bronzealderen og jernalderen. Sidstnævnte er eksempelvis i Danmark blevet inddelt i ældre romerske jernalder og yngre germanske jernalder. Men i sin grundessens er det stadig Thomsens tanker, der ligger til grund for måden, vi periodiserer oldtiden på – en genial idé, som havde snigpremiere i Odense for præcis 200 år siden.

Litteratur/kildemateriale:

Hansen, Ulla Lund (red.): *Christian Jürgensen Thomsen*.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1988.

Hermansen, Victor: *Tredelingen og Odense*. Odense 1960

Jakobsen, Tove Benedikte (red.): *Nationalmuseets Oprindelse – Oldsagskommissionens mødeprotokoller 1807-48*, særtryk af Acta Archaeologica Vol. 78:1, 2007.

Jensen, Jørgen: *Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet*. København 1992.

Larsen, Svend: *Et Provinsmuseums Historie. Odense Bys Offentlige Samlinger 1860-1935*. Odense 1935.

Gymnasiet, den gule bygning mellem domkirken og klosterbygningen – her set fra Eventyrhaven – hvor Fyens Stiftsbibliotek havde til huse på den øverste etage i 1818.

Foto: Per Nielsen

SDA-nyt

Som medlem af Harja er man automatisk medlem af S sammenslutningen af Danske Amatørarkæologer, der er fællesforening for landets amatørarkæologiske foreninger. Medlemskabet indebærer, at man kan deltage i SDA's arrangementer så som Årsmødet, der i år fandt sted på Møntergården i Odense, og i de årligt tilbagevendende begivenheder som sjællands- og jyllandstræffene (se lederen i dette nummer af Fynboer & Arkæologi).

Som medlem af Harja kan man også benytte sig af tilbuddet om at abonnere på sammenslutningens blad, Fund&Fortid, der udkommer fire gange årligt. Prisen pr. år er i så fald 220 kr. imod 260 kr. for ikke-medlemmer.

Man kan også vælge at oprette et personligt medlemskab af SDA, der også inkluderer abonnement på F&F, til en pris af 280 kr. pr. år.

Abonnement på Fund&Fortid eller medlemskab af SDA tegnes hos sammenslutningens kasserer, David Barry, e-mail: david@barry.dk eller tlf. 5956 5660. Indbetalingen kan ske ved at indsætte beløbet på SDA's bankkonto: reg.nr. 1551 kontonr. 8772010 eller til MobilePay nr. 6054 5444.

Arkæologi

Ta' en uge på højskole

16.09.18- 22.09.18.

Pris fra kr. 4950 til kr. 5450.

Yderligere oplysninger på
www.askov-hojskole.dk
eller tlf. 76 96 18 00

ASKOV
HØJSKOLE

Skåltegnet

Vi finder dem overalt på kloden og alle mulige forskelle størrelser. Men hvad mon det er?

Tekst og fotos: Per Nielsen, Harja

Skåltegn, eller skålgruber, som de også kaldes, hører til blandt de ældste menneskeskabte symboler. Man finder dem overalt på kloden; måske lige bortset fra Antarktis. Et skåltegn er en skålformet fordybning i overfladen på en sten, hamret ud eller kværnet ind med en hård stenart eller en form for mejsel. Skåltegn på sten finder man af og til på håndstore og transportable sten, mens de er ret almindelige på jordfaste sten og på tonestunge, urokkelige vandreblokke. Et fynsk eksempel på det sidste er Damestenen ved Hesselager, der også har skåltegn. På Bornholm og hos vore nærmeste nordiske naboer findes skåltegnene på klippegrund. Blandt fagfolk regnes skåltegn som et helleristningstegn. Måske fordi skåltegn ofte forekommer sammen med helleristninger. Men tegnet optræder lige så tit som et enkelt tegn på en sten, i mindre grupper af tegn eller i hundredvis af tegn på sten. Skåltegn kan i visse tilfælde – dog sjældent i Danmark – være omsluttet af en eller flere cirkler og forbundet med linjer eller render. Skåltegn møder man i forskellige størrelser. Det største skåltegn herhjemme har en diameter på ca. 15 cm og findes i Vendsyssel på en sten fra en ødelagt dysse; men det mest almindelige er en diameter på mellem 2 og 4 cm. Også dybden kan variere; men de er ofte omkring 5 mm dybe.

Verdens skåltegn

De nok ældste skåltegn i verden dukkede frem ved Louis og Mary Leakey's berømte udgrav-

ningener i Oldovai-kløften, også kaldet menneskehedens vugge, i Tanzania. En stor sten med mulige skåltegn, men tolkningen er usikker. De ældste skåltegn i Europa kendes fra La Ferrassie-hulen i Frankrig, hvor en sten, der dækker en grav med et neandertalerbarn, har tydelige skåltegn på undersiden. De ældste skåltegn anslås at være mellem 70.000 og 40.000 år gamle.

Danske skåltegn

De ældste danske skåltegn kan dateres til den tidlige tragtbægerkultur (3.900 f.Kr.), de fleste af stenalderens skåltegn er fra periodens slutning. De findes i jættestuer og på dyssernes dæksten. Et klassisk fynsk eksempel er Rolfshøj langdysse ved Rolfsted, hvor der er mindst 30 store skåltegn på dækstenen. Skåltegn sammen med helleristninger eller alene på jordfaste sten dateres ofte til bronzealderen, men også et stykke tid ind i jernalderen brugte man skåltegn.

I vikingetiden forekommer skåltegn mest som genbrug, i det mange sten med skåltegn er blevet brugt til runesten. Et godt eksempel er runestenen i Glavendrup, der har 32 skåltegn og hvor runemesteren tydeligvis har ristet runerne hen over skåltegnene. P. V. Glob nævner de første 10 eksempler på runesten med skåltegn, men der er sikkert flere.

I middelalderen blev sten med skåltegn massivt genbrugt. Man finder skåltegnsten i stengærder, på stenene i bystævner, f.eks. Horne bystævne, eller indmuret i bygninger, ikke mindst kirker,

f.eks. er en flot skålsten synlig på ydermuren i Åstrup kirke på Sydfyn.

Talrige teorier

Hvad var meningen med skåltegnet? Hvad forestiller det? Teoriene er mange og nogle mere fantasifulde end andre.

Allerede J.J.A. Worsaae (1821-1885), Danmarks første arkæolog i moderne forstand, sammenlignede skåltegnet med det indiske lingam-yoni-symbol for frugtbarhed, hvor den kvindelige form er en grube omsluttet af en kreds som fortil åbner sig i en rende. Skåltegnet er i så fald en forenklet udformning af et mere detaljeret tegn, hvoraf nogle tolkes som værende 350.000 år gamle. Fra Irland og Skotland kendes primitive statuer, tolket som den kvindelige dødsgud, der ligeledes har skåltegn. I nogle tilfælde tydes skåltegn omsluttet af en ring, som et mandligt kønstegn, hvor den omgivende ring er det kvindelige element, et piktogram for kønsakten. At skåltegnet kan opfattes som et kvindeligt kønstegn synes at kunne tolkes sådan i helleristningernes billedunivers, f.eks. er der ved Rished-helleristningerne i Bohuslån et skåltegn under en kvindefigur, som står ved siden af en fallisk mandsfigur. Da skålgruber ellers ikke forekommer i helleristningsfeltet, kan placeringen ikke være tilfældig. Samme placering har skåltegnene under kvindefigurerne på sten fra Engelstrup og Hejls. Men på Aspeberg-helleristningen er skåltegnene placeret under haleroden på fire store køer, og her er tegnet blevet tydet

som gødning, en anden variant af frugtbarhedssymbolet.

Skåltegnene kaldes også Frejamærker efter frugtbarhedsgudinden Freja, som var en vane-gudinde. Vaneguderne fra før asatroen blev dyrket i jernalderen og sikkert også tilbage i bronzealderen. Freja blev sammen med Frø, Uller og Njord regnet som frugtbarhedsguder i asatroen på linje med Odin, Thor og en række af de andre guder.

Nerthus

Den svenske arkæolog, Oscar Almgren (1869-1945), mente at skåltegnet symboliserede foreningen mellem himmelguden og jordgudinden Nerthus, hvor sidstenævnte kun kendes fra den romerske historiker Tacitus' beskrivelse af germanerne: "Der er intet bemærkelsesværdigt om nogen af disse stammer ud over deres fælles dyrkelse af Nerthus, det vil sige Moder Jord. De tror, at hun interesserer sig for menneskenes gøremål og at hun færdes blandt dem. På en ø ude i havet er der en hellig lund, hvor der holder en hellig vogn dækket af et klæde. Kun én præst er det tilladt at røre den. Han kan fornemme gudindens tilstedeværelse, når hun er dér i sin helligdom, og han følger hende med stor ærbødighed, når hun trækkes af sted af køer. De steder, hun vælger at ære med sin tilstedeværelse og tage ophold, fejres det som en festlig højtid: Ingen drager i krig, ingen løfter våben – faktisk lægges alle våben bort. Kun da kendes fred og ro, og de prises indtil gudinden, træt af

Æbleskivestenen med 105 skåltegn, Skårupøre Strandvej ved den tidligere SID-skole i Svendborg. Foto: Per Nielsen.

menneskers selskab, føres af samme præst tilbage til sit tempel.” (fra Germania, kap. 40).

Död och ofärd

En anden svensk arkæolog, Oscar Lidén (1870-1957), opregner en række tolkningsforsøg, f.eks. nedrammede pæle til fastgøring af helle-ristningernes skibe, en krigshær i slagorden, at skåltegn illuderer omvendte gravhøje og som sådan er sindbilleder på “död och ofärd”, at tegnene har en numerisk betydning som eksempelvis antallet af døde i gravkamre eller gravurner.

En anden teori er, at skåltegnene har været brugt til at knuse resterne af de dodes brændte knogler. Men den tanke er tvivlsom, da skåltegn findes placeret både lodret og vandret på stenfladerne.

Måske er der alligevel lidt om referencen til datidens dødekult. I 2013 under udgravningen til motorvejen mellem Aarhus og Herning fandt man ved Låsby en tre tons stor sten med skåltegn. Det unikke var, at stenen, der har otte skåltegn, blev fundet ved en urnegravplads i en kontekst som måske kan forbindes direkte med gravpladsens struktur.

I 1960 udgravede arkæolog Erling Albrechtsen (1904-1989) på Stavrehøjgårds mark ved Mesinge en usædvanlig *affaldsgrube*, hvori der bl.a. også lå en stor sten med ca. 125 skåltegn. Ud fra keramikskårene kan gruben dateres til yngre bronzealder. Albrechtsen tolkede gruben som en offergrube og skåltegnene som hellige soltegn.

Den tyske arkæolog Gustav Schwantes (1881-

1960), der indgående studerede skåltegnene i Slesvig-Holsten, mente, at skålgrubens oprindelse skulle findes i den rituelle gennemboring af stenøkser og derfor tilknyttedes til kulten omkring himmel- og tordenguderne. Han henviste til de mange knækkede eller ufærdige bjergartøkser med påbegyndt gennemboring fra to sider og en økse af ler med to modsat stillede gruber i stedet for skafthul. Schwantes konkluderede, at skålstene skulle fremme frugtbarheden. Desuden mente han, at skåltegn oprindeligt var et lokalt Slesvig-Holstensk fænomen, og allerede her skrider hans teori.

Til enhver tid har mennesket tyet til det religiøse, når man skal forklare det uforklarlige. Derfor er det vel heller ikke så underligt, at Kulturstyrelsen konsekvent kategoriserer skåltegn under *Tro og tradition*.

Ild-bore-huller

Den navnkundige museumsinspektør Sophus Müller (1846-1934) kom galt afsted, da han i 1917 i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* offentliggjorde sin nyfortolkning af skåltegnene. Han havde ellers tidligere tolket skåltegnene som soltegn, men nu mente han, at skåltegnene var “Bore-ildens hellige Tegn”. Problemet var blot, at den lærde mand havde tyvstjålet ideen om skåltegnene som ild-bore-huller fra amatørarkæolog og træhandler Niels Sørensen i Lem. Sagens rette sammenhæng blev afsløret af digteren Jeppe Aakjær, og det blev en pinlig sag for museumsinspektøren. Trods skandalen levede teorien videre i bedste velgående, f.eks. hos arkæologen Hans Kjær

Til venstre:
Djævlestenen i
Hollænderhuset på
Hovvej ved Lohals.

Til højre:
Skåltegn på dækstenen
Rolfshøj, en langdysse
fra bondestenalderen,
beliggende på hjørnet af
Rolighedsvej og
Ørbækvej i Rolfsted.
Fotos: Per Nielsen.

(1873-1932), der var inspektør på Nationalmuseet, og i 1925 skrev om skåltegn i bogen *Vor Oldtids Mindesmærker*: "Vistnok maa hver enkelt skaalformet Fordybning betragtes som et Tegn for sig. Og det maa ligeledes være rettest i Fordybningen at se et Billed af den Fordybning, som ved Ildboring med roterende Stok stedse forekommer i det fastliggende Træ, hvori der bores. Hver enkelt Fordybning er en Meddelelse om, at Ild har været tændt, frembragt paa den gamle Maade, som ved særlige Anledninger blev brugt ogsaa længe efter, at man havde fundet nemmere Maader at frembringe Ild paa. Ved *Nødild* er noget saadant sket helt op i ny Tid."

Potensmiddel

Den norske arkæolog Sverre Marstrander (1910-1986) kom med den tolkning, at det ikke skåltegnet i sig selv, der var det væsentlige, men det vigtige var det frigjorte stenmateriale. Stenmelet, mente han, skulle i fortiden have været anvendt i frugtbarhedsmagiens tjeneste eller som et helbredende middel, som et koncentrat af den kraft, der findes i sten og klipper. Der er kendes tilfælde med skålsten ved danske kirkebygninger, hvor det kan dokumenteres, at skåltegnene i nyere tid er blevet anvendt til udskrabning af stenspulver til medicinsk brug. En lignende praksis kendes fra Frankrig helt op i vor tid, hvor syge og impotente borede huller i en sten ved kirken i Vonnas for at blive helbredt og få ny vitalitet. Rigsantikvar P.V. Glob (1911-1985) beskæftigede sig indgående med helleristninger og skrev bl.a. følgende om skåltegnet eller skålgruben, som

han yndede at kalde det: "Skålgruben er vel det tegn, som har været genstand for de fleste og mest forskelligartede tolkninger. Den er behandlet udførligt som hellige tegn for ilden, gødning som frugtbarhedssymbol, offergruber ved særlig kult, magiske tegn for befrugtning af jordgudinden, gravskulpturer af magisk art i dødekultens tjeneste, kultborde for magiske riter til jorden selv for at påvirke frugtbarhed og vejrlig. Af ovennævnte tolkninger står tydningen af skålgruben som frugtbarhedstegn i forgrunden, fordi det trods sin enkle form kan sammenstilles med lignende tegn fra andre religioner, hvor det beviseligt er knyttet til frugtbarhedskulten."

Den danske forfatterinde, Berit Johnsen, der er cand.mag i dansk, engelsk og psykologi, er i sin bog *Det kosmiske bryllup* fra 2003 inde på det samme spor som svenske Oscar Almgren omkring en guddommelig kosmisk forening. Men hun tager udgangspunkt i Freuds teori om primærprocessen – den grundlæggende måde, som mennesket fungerer på psykisk – når hun forklarer skåltegnet som et frugtbarhedssymbol, der ofte tolkes som udtryk for kvindelighed (skød, regnbeholder, døbefont!), som repræsenterende solen eller som en del af den mandlige figurers kønsattributter, hvorfor det samme tegn altså alt efter sammenhængen kan have forskellige betydninger.

Stjernetegn

Man har rundt om i Europa fundet sten med skåltegn, som tilsyneladende danner stjernebilleder. Tolkningen er nærliggende og i visse

Til venstre:

Hans Chr. Hemmingsen og Harjafolkene har fundt skåltegn i skoven ved Tårup Lund.

Til højre:

Skåltegn på en sten indmuret i Åstrup Kirke på Sydfyn.

Fotos: Per Nielsen.

egne af verden er den heller ikke forkert, f.eks. fra Chile beretter de første augustinermunke, der kom til Chachapoyasprovinsen i 1550'erne, at de lokale indianerne hamrede skåltegn på sten for at gengive et bestemt stjernetegn, som de tilbød, fordi de mente, at det lignede en jaguar. Ved Stenbackenfeltet i Tanum i Sverige er der 900 skåltegn i en tæt gruppering, og det skulle i så fald afspejle datidens stjernehimmel. Herhjemme er stjernetegnsteorien kun plausibel i ganske få tilfælde.

Offerskåle

I folketroen bliver sten med skåltegn ofte tolket som offerskåle, hvor man har bragt et offer i form af knappenåle, småmønter o.a. I Sverige kaldes skåltegn for Älfkvarnar (= Alfekværne) eller Vårtkällor (= vortekilder), og det vand, der samlede sig i skåltegnene, skulle kunne fjerne vorter. Det fortælles, at så sent som i 1920'erne listede kloge koner på Enköping-egnen i Sverige ud i måneskin og smurte skåltegnene med fedt eller lagde mønter i dem.

Mogens Bo Henriksen udpeger skålmærker under en rundvisning ved Glavendrupstenen søndag den 6. maj. Foto: Per Nielsen.

Ligeledes kendes der fra Finland og Estland eksempler på, at bønderne helt op i nyere tid efter en veloverstået høst lagde korn i skåltegnene. En anden tolkning af skåltegn i folketroen er aftryk af troldefingre. Især Kværndrup og Ryslinge sogn på Fyn har i fordums tid været plaget af trolde og jætter. Mellem Gudme og Vinding har jætten Gongel sat sine fingermærker i en sten, og i Hestehaveskoven kan fingermærker ses i en sten, som en anden jätte har kastet mod Svindinge kirke. Ved Trunderup by nord for Kværndrup sloges to trolde om en kælling. Den ene måtte bukke under og knugede i dødkampen en kampesten i sin hånd. Fingermærkerne kan stadig ses i stenen. Kæmpekviden fra Langeland sigtede efter Kværndrup kirke, men stenen faldt ved Lunde og kaldes i dag Stovestenen. Gislev kirke var ligeledes mål for en trolds lyst til stenkast; men også det blev en forbier. Stenen ligger i Ravndrup og har mærker efter troldens fem fingre. Ved Ellested kirke ligger Heksens sten med fine skåltegn. Sagnet fortæller, at heksen i Herrested ikke brød sig om lyden af kirkeklokker. Med en passende stor sten ville hun skyde kirketårnet i Ellested i sæk, men hun ramte ved siden af.

Musikinstrument

En af de nyere teorier er, at en sten med skåltegn i fortiden har fungeret som fonolit, dvs. en klangsten, som man slog rytmisk på med en mindre sten i forbindelse med ceremonier af en eller anden art. Tanken kommer bl.a. af, at man i Sverige i sommeren 2000 ved udgravningen af et kulthus fra bronzealderen ved Håga nær Uppsala fandt en stor stenblok med 14 skåltegn i varierede størrelser, der gav forskellige klange, når man slog på dem med en sten. Et eksempel på en fynsk klangsten er Klokkestenen på Lyø; men dyssen har næppe fungeret som musikinstrument i fortiden.

Lommeskålsten

En mærkværdig gruppe blandt skåltegnene er de håndstore sten, de såkaldte lommeskålsten, der har de samme tegn, og som ofte på enderne har tydelige slagmærker, der viser, at de har været brugt som slagsten. Hvad man har knust med dem og hvorfor, er derimod uvist. Nogle skåltegnforskere har foreslået, at tegnene på disse lommeskålsten har fungeret som støtte for

fingrene ved slag; men denne teori passer kun i ganske få tilfælde med tegnenes placering og antal. Disse transportable kultsten har muligvis haft samme symbolske betydning som de større stenblokke med skåltegn.

Går turen til Ærø, kan man på Marstal Søfartsmuseum se en fin lille samling af lommeskålsten – en af stenene er nærmest terningformet.

I jernalderen synes brugen af skåltegn langsomt at gå af mode, og måske får tegnet også en mere specifik funktion. I foråret, da flere af Harjas medlemmer var på skovtur med Niels-Christian Clemmensen for i praksis at studere brugen af LIDAR-kort i arkæologiens tjeneste, fortalte Clemme, at jernalderbønderne havde for vane at placere skelsten i hjørnerne af deres agre, og ofte kan man finde skåltegn – tit med tegnene parvis – på disse sten. Clemme tolkede disse skåltegn som afværgetegn mod onde øjne. På vores tur til jernalderagersystemet i skoven ved Tårup Lund, fandt vi faktisk sådan en sten med skåltegn.

Multisymbol

Jeg vil runde gennemgangen af teorier af med at citere vor tids førende helleristningseksper, Flemming Kaul, museumsinspektør på Nationalmuseet, der skriver om skåltegnene på Bornholm: ”Man kan ikke komme med nogen entydig tolkning af dette motiv. Der er simpelthen tale om en cirkulær figur, som kan have forskellige betydninger alt efter sammenhæng. Det kan opfattes som et helligtegn i sig selv, men det kan også være knyttet til andre motiver som skibet eller hjulkorset. I sådanne tilfælde kan det f.eks. ses som et solbillede eller solsymbol, det kan udgøre et menneskes hoved, det kan markere en kvindes køn. Skåltegn danner undertiden linjer eller er ordnet på anden måde, men oftest er de tilfældigt spredt på klippen.”

Den tidligere rigsantikvar og leder af Nationalmuseet, Johannes Brøndsted (1890-1965), bød aldrig ind med nye teorier om skåltegnene, men satte med stor optigtighed følgende ord på skåltegnes dilemma: ”Hvordan løses deres besynderlige rebuser på en måde, så andre end løseren tror på løsningen?”

Er skåltegn danefæ?

Er en sten med skåltegn danefæ? Det kommer helt an på fundomstændighederne og hvorvidt

Vi ser på flint

Minikursus

Lørdag d. 27. oktober kl. 10.00 - kl.ca.16.00

Arkæologiens Hus

Kursusleder

Eigil Nikolajsen, flintnørd igennem to menneskealdre.

Pris

50 kr. (dækker materialer, kaffe/the o.l)

Tilmelding

nikolajseneigil@gmail.com eller tlf 65 97 79 90

senest d. 24. oktober.

NB: Begrænset deltagerantal på 15.

Man medbringer madpakke til middagspausen.

Drikkelse kan købes.

Beskrivelse

Dette minikursus henvender sig i særdeleshed til nybegyndere i at se på oldsager af flint, men mere trænede er også velkommen, hvis man lover at være behjælpelig under forløbet.

Der bliver sat fokus på, hvordan man genkender oldsager af flint, hvad sagerne har været brugt til, hvad arkæologerne kalder dem, hvor gamle de er og andre helt grundlæggende ting.

Der vil blive vist godt med flintoldsager undervejs i forløbet, og man er meget velkommen til at medbringe egne fund.

Tag også gerne skriveredskaber, skrivepapir og evt. en lup med.

Velkommen

der er andre tegn eller helleristninger på stenen. Generelt er svaret nej, fordi skåltegn er så almindelige, men museerne vil naturligvis gerne have indberetninger om nye fund. Faktisk kunne man i Fyns Stiftstidende den 17. september 2015 læse, at arkæologerne ved en udgravning af en bronzealderplads ved Sønderød var stødt på en sten med skåltegn. Den havde museumsfolkene bestemt ikke tænkt sig at slæbe med hjem på magasinet, så stenen var til fri afhentning for hvem der nu måtte have lyst til at få en sten med skåltegn hjem i haven.

Men sådan går det ikke altid. Hovstenen, der lokalt kaldes for Djævlestenen, er et klassisk eksempel. I 1997 under en rotur til Langeland gjorde den passionerede stensamler, Kay Nielsen, sit livs fund. Blandt stenene i kystsikringen ved Hov Nordstrand opdagede han en stor sten, der ikke lignede de andre. Den var fuld af skåltegn og der var aftegning af et sæt fødder. Stenen er på et tidspunkt blevet flækket i to dele og fem år senere er Kay Nielsen så heldig at finde den anden halvdel. Stenen vejer i alt 3,5 tons, og den ene del har spor af tjære, hvilket tyder på, at den har været en del af et bygningsfundament. Kay Nielsen fik bakset de to halve sten til Vester Åby, hvor de i mange år stod på hans gårdsplads, lige indtil Nationalmuseet fik nys om sagen og krævede dem udleveret som danefæ. I dag er den pragtfulde Djævlesten udstillet i Hollænderhuset på Hovvej ved Lohals. Stenen er bestemt et besøg værd!

To vigtige fynske skåltegnundersøgelser
I P.V. Glob's bog *Helleristninger i Danmark* fra

1969, har forfatteren et kort, der viser fundfordelingen i Danmark for sten med skåltegn. Kortet er stærkt misvisende, specielt hvad angår Fyn. På Tåsinge for eksempel har Glob kun markeret to fund af skålsten. Den statistik holdt kun indtil Tåsinges karismatiske smedemester og amatørarkæolog, Valdemar Jensen, og *Tåsinge-gruppen*, en gruppe af amatørarkæologer, i 1976 indledte en systematisk jagt på skåltegn, hvor de i bogstaveligste forstand vendte hver en sten på øen. De forøgede antallet af fund til 37. På Glob's kort er der heller ingen fund af skåltegn på Helnæs. Men i 1995 gik de to amatørarkæologer Jørgen Svenstrup og Ib Ivar Dahl i gang med at finkæmme området ved Helnæs Bugt og har registeret langt over 100 skåltegn i området. Deres feltarbejde kan man bl.a. læse om i bogen *Skåltegn og bægermærker på Sydvestfyn*, der også indeholder en interessant beskrivelse af Jørgen Svenstrups huggeforsøg med forskellige stenarter samt tak-, ben- og metalredskaber. Sagen er, at man ikke med sikkerhed ved hvilke redskaber, der har været brugt til fremstilling af skåltegn. Men det giver Jørgen Svenstrup et kvalificeret bud på.

Disse undersøgelser er blot et eksempel på, at der stadig er uopdagede skåltegn i det fynske landskab. Skåltegnene er nemmest at få øje på, når solen står lavt og skyggerne er lange.

Endnu en registreringsopgave for Harjas vakse medlemmer?

Litteratur/kildemateriale:

- Albrechtsen, E.: *Nye fund af skåltegn*. Fynske Minder 1965, s. 173-183.
Bednarik, Robert G.: Cupules. I: *Rock Art Research* 1988. Volume 25, Number 1, s. 61-100.
Bednarik, Robert G.: *The Oldest Known Rock Art in The World*. I: *Anthropologie* XXXIX/2-3, s. 89-97. 2001.
Glob, P. V.: *Helleristninger i Danmark*. København 1969.
Gravlund, Thorkild: *Skelstene*. København 1923.
Jensen, Valdemar: *Skåltegn på Tåsinge*. HARJA 1978, s. 19-30.
Johnsen, Berit: *Det kosmiske bryllup*. København 2003
Kaul, Flemming: *Skåltegnets alder*. I: *Skalk* 1987/4, s. 28-30.
Kaul, Flemming: *Helleristninger. Billeder fra Bornholms bronzealder*. Rønne 2005
Ramskou, Thorkild: *En dosis sten*, *Skalk* nr. 1, 1966, s. 8-11.
Svenstrup, Jørgen og Dahl, Ib Ivar: *Sten med skåltegn/bægermærker på øerne i Helnæs Bugt*. Otterup 2009.
Svenstrup, Jørgen og Dahl, Ib Ivar: *Skåltegn og bægermærker på Sydvestfyn*. Otterup 2013.

Vejsnæs Nakke bronzealderdepot

Det er ikke hverdagskost for et museum at få en melding om fund af et bronzealderdepot. Det skete imidlertid for Langelands Museum en solklar dag i begyndelsen af januar i år

Af museumsinspektør Lone Nørgaard, Langelands Museum
og konservator Ida Hovmand, Bevaringscenter Fyn

Borgmesteren på Ærø, Ole Wej Petersen, havde været ude at gå tur på stranden langs skrænterne lidt vest for Vejsnæs Nakke på den sydligste del af øen. Men det var åbenbart ikke kun den smalle strandbred Ole Wej Petersen havde blikket rettet mod, men også de forholdsvis høje skrænter, der var præget af vind og vejr med nedskridninger til følge.

Som mange andre steder langs de danske kyster, æder havet sig ind, og hvor der findes skrænter, som her ved Vejsnæs Nakke, vil det på et tidspunkt forårsage nedskridninger, hvor den nedskredne fyld efterhånden vil blive overskyldt af havets bølger og trukket med ud i vandet.

Tilbage står nogle åbne sår i skrænterne, der af og til blotlægger noget fra en svunden fortid. Det var lige netop det, der var sket i dette tilfælde, og Ole Wej Petersens blik faldt på en lidt mørk plamag ca. 5 m oppe, hvori han kunne skimte noget grønt, der stak ud.

Det var ikke helt let at forcere de 3-4 m op for at se nærmere på plamagen, men drevet af en naturlig nysgerrighed klarede han det uden problemer. Da han trak det grønne stykke ud af det fyldskifte, som plamagen viste sig at være, stod han pludselig med en pålstav i hånden. Pålstaven var egentlig bevaret i sin helhed, men

var dog noget præget af den lange tid i jorden, hvad der havde givet den dens grønne farve, fordi bronzen efterhånden var irret og noget nedbrudt. Idet han trak denne pålstav ud, bemærkede han endnu en pålstav, som han også nænsomt fik taget ud sammen med et tyndere og nærmest firkantet stykke bronze, en enkelt lille nærmest rund bronzeplade samt nogle små og tynde fragmenter, ligeledes af bronze. Dette for at sikre, at det ikke skulle ende med at skride ned, inden stedet blev undersøgt nærmere.

Herefter kontaktede Ole Wej Petersen amatørarkæolog Steen Agersø, der er kendt af museet som detektorfører på Ærø og vant til at håndtere metalfund fra oldtiden. Steen Agersø gjorde straks det eneste rigtige, nemlig at kontakte museumsinspektør Otto Uldum fra Langelands Museum, der videre underrettede konservator Ida Hovmand fra Bevaringscenter Fyn og museumsinspektør Lone Nørgaard med henblik på planlægning af en undersøgelse af fundstedet hurtigst muligt.

Et par dage efter var alt planlagt, grejet pakket, og kursen sat mod Ærø. Ud fra de fotos, vi havde modtaget, som var taget på fundstedet, var vores første indskydelse, at der kunne være tale om en overpløjet gravhøj, idet der – foruden en

Den glade finder, Ole Wej Petersen, med de to pålstave.

Foto: Steen Agersø.

Næste side:

Fundene fra depotet. Kun de løse spiraler mangler.

Foto: Ida Hovmand, Bevaringscenter Fyn.

Den mindste af pålstavene med den fine ornamentik på siden, kort efter den er fundet.
Foto: Steen Agersø.

større sten – kunne ses et lidt mørkere, tykt lag fyldt lidt over fyldskiftet og stenen.

Vel ankommet til stedet mødtes vi med amatør-arkæologerne og detektorførerne Ella og Hans Ehrenreich, der var mødt op for at hjælpe os med den spændende opgave. Den kolde blæst fra SØ blev dog forståeligt nok på et tidspunkt for meget for Ella, men Hans fulgte troligt med i hele processen og ydede en stor hjælp med hentning af grej i bilen, fotografering og hvad han ellers kunne bistå med.

Arkæologer og konservator fik indrettet nogle ståpladser på nogle naturlige afsatser under fyldskiftet og en stige, og gik herefter i gang med en forsigtig afrensning af fyldskiftet og området omkring dette for om muligt at kunne danne sig et bedre overblik. Det mørke lag over fyldskiftet med depotfundet viste sig hurtigt at være et gammelt dyrkningslag, og teorien om en overpløjet gravhøj kunne således skrinlægges. Derefter blev det undersøgt, om der var spor efter en nedgravning omkring stenen, der lå over fyldskiftet, da det var en nærliggende tanke, at bronzegenstandene var lagt ned i en gravet fordybning og stenen bevidst placeret ovenpå. Heller ikke dette var der dog nogen tegn på, hvorfor konklusionen blev, at stenen lå i sit naturlige leje og der fra den side, hvor vi stod, måtte være gravet ned ved siden af og ind under stenen, hvorefter bronzen var nedlagt. Sporene efter denne nedgravning er så på et tidligere tidspunkt skredet ned og bronzen herved blevet blotlagt. Dette kunne endelig konkluderes at måtte have været tilfældet, da fyldskiftet til slut var helt fjernet, og der inde bag det kun kunne observeres den naturlige undergrund.

Udgravningen

Da fyldskiftet var blevet afrenset, tegnet og fotograferet samt beskrevet, begyndte selve udgravningen. Herunder blev det konstateret, at de mange pletter af grøn korrosion i fyldet indikerede, at flere af de tilbageværende genstande måtte være ret nedbrudte. Nederst i fyldlaget kunne ses en ”rød linje med grøn korrosion på hver side”, altså kanten af en genstand med et relativt frisk brud som dog sandsynligvis også var relativt bedre bevaret end noget af det andet, eftersom den røde linje var tegn på velbevaret bronze. Konservator Ida

Hovmand forsøgte forsigtigt med minispatel og træredskaber at grave rundt om fyldskiftet, hvori der kunne anes flere grønne bronzegenstande, i håb om at kunne tage det med hjem til museet i én stor klump og efterfølgende udgrave det på bevaringscenteret. Det bedste ville naturligvis have været at tage fundet op i præparat ved at fiksere det, så man var sikker på at få det hele med hjem i en enkelt klump, men det var ikke muligt på grund af fundets placering i skrænten. Derfor blev den næstbedste løsning altså valgt. Desværre var en del af fylden af en meget løs konsistens, så dette lod sig ikke helt udføre efter planen, men det lykkedes dog at få et par mindre klumper med hjem og redde den bronze, der lå i det løse fyld. På dette tidspunkt var der fremkommet yderligere en pålstav, fragmenter af den halskrave som det viste sig, at Ole Wej Petersen havde taget et fragment ud af (med det friske brud) samt flere små skrøbelige rester af den formodede spiralarmsring, som han også havde samlet nogle stumper af.

Det er nok ikke helt ved siden af at påstå, at det var en lille træt, men også glad flok, der hjemtog fundene til Langelands Museum.

I den efterfølgende tid afrensede og undersøgte Ida Hovmand forsigtigt fundene under mikroskop og udgravede de klumper af fyld, det var lykkedes at få med.

Datering og beskrivelse

Ud fra selve genstandene i depotfundet, kan dette dateres til ældre bronzealder periode II, hvilket vil sige fra et sted mellem 1500 og 1300 f.Kr. Efterhånden som diverse fragmenter blev afrensede, viste ornamentikken på disse også at bekræfte dateringen. På siden af den mindste pålstav, der er ca. 11,5 cm lang, fandtes et fint geometrisk mønster, der må have været et fantastisk syn, da den var fin og ny. På halskraven fandtes langsgående tværribber i lavt relief, og den tidligere nævnte lille runde plade viste sig at være præget af en spiral, der først blev tolket som et endestykke fra halskraven. Det viste sig dog ikke at holde stik, eftersom Ida Hovmand ved udgravningen af de hjembragte klumper af fyld kunne afdække midterpartiet af en flot bælteplade, hvorpå der viste sig at være ornamentik bestående af et koncentrisk bånd af løbende spiraler, afgrænset af bælte med en anden meget fin ornamentik, der bedst kan

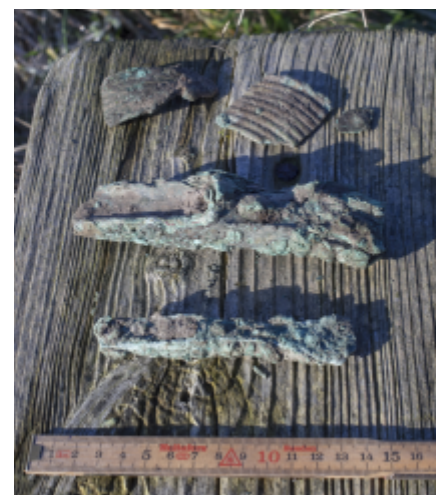
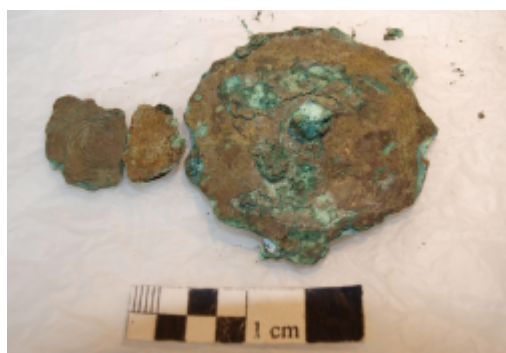
beskrives som ”kornaks”. Centralt på pladen sad en lille kugle.

Der dukkede ved udgravningen af klumperne flere ”løse spiraler” op, som den før nævnte, vi først tolkede som den ene ende på halskraven. Disse små plader med spiraler må sammen have dannet yderligere et koncentrisk bånd omkring pladen, og et enkelt lille fragment med kornaksornamentik så også dagens lys, så der har altså i tillæg været et bånd mere med dette. Lægger man fragmenterne sammen, kan det udledes, at bæltepladen har haft en diameter på mindst 10 cm. På bagsiden af pladen var der i øvrigt næsten helt bevaret det øje, som må have været beregnet for selve bæltet at løbe igennem.

Alle dele blev forsigtigt undersøgt under mikroskop, og det var tydeligt, at metallet er omdannet til korrosionsprodukter, hvilket betyder, at det er meget nedbrudt. Flere steder er den oprindelige overflade forsvundet og med den også ornamentikken. I stedet udgør nu en voluminøs,

pulveragtig korrosion de steder på den synlige overflade, hvor denne før har været til stede. Halskraven havde dog en noget bedre bevaringsstilstand i forhold til resten af fundet, idet overfladen på de i alt tre fragmenter herfra stort set er intakt. Kun på det ene fragment er der flere vulster af hård korrosion. Overfladen består, som den bevarede del af overfladen på bæltepladen, af et tyndt hårdt lag brun-grøn korrosion, der ligger oven på en pulveragtig grøn korrosion. Dog er sammenhængskraften mellem den hårde overflade og den underliggende korrosion meget bedre, end det er tilfældet på bæltepladen.

Langelands Museum er på trods af fundets dårlige bevaringsstilstand meget godt tilfreds med det hele, da det sammenfattende kan konkluderes, at vi her har med et meget sjældent fund at gøre, idet det er mange årtier siden, der sidst er fremdraget et sådan depot af den danske muld.

Fragmenter af halskrave, en enkelt spiral samt pålstavene kort efter Ole Wej Petersen har gjort fundet.

Foto: Steen Agersø.

Bæltepladen med en løs spiral og et fragment med kornaksornamentik.

Foto: Lone Nørgaard, Langelands Museum.

Havet tager, havet giver

Af Per Nielsen, Harja

I 1998 i ”Fynske Minder”, som er Odense Bys Museers årbog, havde arkæolog Jørgen A. Jacobsen en artikel med titlen ”Taget af Havet”. Artiklen handler om alle de oldtidsminder som rundt langs de fynske kyster er truet af havet. Kysterosion kaldes fænomenet, når vand og vind former kystlinjen. Gravhøjene ved Sappesborg på Hindsholm er et klassisk eksempel. Bølgerne tager deres, når det stormer. Fredningsmyndighederne ser hjælpeløse til, når naturen slipper sine kræfter løs. Havet giver også noget igen. Sådan en halv gravhøj i strandkanten har en meget fin udgravningsprofil. Man behøver heller ikke at solde en masse jord; men kan indsamle de renvaskede fund i vandkant. Men sagen er, at selv om det efterhånden er tyve år siden, at Jørgen A. Jacobsen skrev artiklen, så er tilsynet med de havruede fortidsminder stadig mangelfuldt. Det kan være en opgave for Harjas medlemmer. Hold øje med – registrér – nedbrydningen af de kystnære fortidsminder og slå alarm til museerne, når situationen bliver faretruende.

En stor skat

Af museumsinspektør Mogens Bo Henriksen, Odense Bys Museer

Siger man navnet Peter Kjærgaard i Middelfart og omegn, vil mange huske en smedemester, der havde et renommé som en dygtig og pålidelig håndværker og et særdeles hjælpsomt og venligt menneske. Vi er imidlertid mange, der også har kendt Peter som en knalddygtig amatørarkæolog, der gennem årtier har dyrket sin interesse for fortiden i byens opland, når tiden tillod det. Marker blev omhyggeligt afsøgt, og byggepladser samt grusgrave blev besøgt. Det skete ikke mindst i tiden forud for opførelsen af den nye Lillebæltsbro, hvor mange fund blev reddet; den gang var arkæologi nemlig ikke en integreret del af store anlægsarbejder. Det arkæologiske kortlægningsarbejde startede i midten af 1960'erne, og efter pensioneringen blev indsatsen intensiveret. En del af arbejdet blev udført sammen med sønnen Jens, der havde arvet faderens interesse for arkæologi; hans navn er således velkendt blandt fynske amatørarkæologer og især dem, der udlever deres interesse under vandet. I hjemmet i Middelfart blev der opbygget en stor og velordnet samling, som vi er mange, der har haft fornøjelse af at besøge mere end én gang. Når Eigil Nikolajsen og jeg havde arkæologikurser på Brenderup Højskole, var der altid afsat

en aften til besøg i dette lille museum, hvor vi og grupper af højskolekursister tillige blev be-
værtet på allerbedste vis.

Peter var ikke bare oldsagssamler for oldsager-
nes skyld; for ham var deres kulturhistoriske og
håndværksmæssige "udsagn" noget helt cen-
tralt. Han havde en enorm viden om gen-
standstyper, deres datering og brug, og det var
ikke mindst hans kærlighed til det gode hånd-
værk, der nærede fascinationen for fortiden.
Det var således grovsmeden, der med kenders
mine betragtede de redskaber, der var skabt af
fortidens "kolleger".

Set fra en museumsmands synspunkt var det et
ekstra plus, at Peter var systematiker om en
hals. Alle fund blev forbilledligt registreret, og
fundene fra de systematiske markafsøgninger
blev indrapporteret til museet med omhyggeligt
førte fundlister og kortmateriale. Det samme
blev genstande, der var registreret i gårdsam-
linger på Nordvestfyn. Op gennem 90'erne
modtog Odense Bys Museer således snesevis af
rapporter, som vi efterfølgende kunne indbe-
rette til det nationale register over fortidsmin-
der, Fund og Fortidsminder.

I 1999 døde Peter, men alle data om samlingen
var sikret. Oldsagerne forblev i derimod i fami-

*Peter registrerede ikke
bare gårdsamlinger, men
også oldsagssamlinger
på lokale skoler – og som
her Middelfart Museums
oldsagssamling.
Foto: Jens Kjærgaard.*

I vores fascination af de mange metalgenstande, der kommer ind til museerne i disse år, kan vi let glemme, at når der skal skrives historie, er sten- og flintgenstande lige så vigtige vidnesbyrd som smykker af guld og sølv. Og nok så vigtigt er det at huske på, at flint og sten har været de vigtigste råmaterialer gennem størstedelen af den tid, der har boet mennesker i det nuværende Danmark.

Denne fortælling handler om en vestfynsk amatør-arkæologs utrættelige arbejde med at registrere flint- og stengenstande i egnen omkring Middelfart – og det er historien om, hvordan hans fund har bidraget til områdets lokalhistorie.

liens eje. I foråret 2018 besluttede Jens, at nu var tiden moden til, at oldsager og dokumentation blev "genforenet", så samlingen blev overdraget til Odense Bys Museer.

Oldsagssamlingen på museum

Har de ikke nok af det gamle skidt – og behøver de at gemme endnu flere økser, vil nogen måske spørge! Ja, er svaret, for Peters samling er så veldokumenteret, at den giver et solidt grundlag for at studere aspekter af oldtidsbebyggelsen på Middelfart-egnen fra ertebøllekulturen og frem til ældre jernalder. Genstandene vil – sammen med de tilhørende rapporter – kunne anvendes i bebyggelseshistoriske studier. Rapporterne har allerede siden indsendelsen løbende været anvendt til såkaldt "arkivalisk kontrol"; det sker, når museet modtager planmateriale fra myndigheder vedrørende et forestående anlægs- eller byggearbejde. Så ser vi systematisk efter, om der er registreret arkæologiske forekomster i det kommende anlægsområde, og i den forbindelse bliver rapporter om tidligere fund fra stedet rutinemæssigt gennemgået. Dermed får vi et indtryk af, om det er nødvendigt at foretage en udgravning – ligesom tidligere fund kan vise, hvad vi kan forvente at

finde. I den forbindelse er Peters kortlægningsarbejde en kærkommen hjælp.

Peter oplevede, at nogle af de fortidsminder, han havde lokaliseret, blev mål for en museal udgravning. Det gælder således en dyssetomt på Hindsgavl Mark, hvor han selv deltog i udgravningen, der afdækkede grave fra bondestenalder såvel som fra yngre bronzealder – ja, her holdt Harja endda en af de første udgravningslejligheder (Thrane 2004:169ff). Få hundrede meter herfra har forfatteren til disse linjer udgravet en anden dyssetomt, som Peter havde fundet ved rekognoscering. Den indeholdt et velbevaret, nedgravet dyssekammer med mange fine flint- og stenredskaber, og ved højen fandtes endvidere en brandgrav fra ældre bronzealder (Clemmensen & Henriksen 1998). Et pudsigt fund fra Peters afsøgning er en atypisk ragekniv fra yngre bronzealder; den er antagelig lavet af en anden bronzenstand, som er omarbejdet. Peters rapporter giver imidlertid også oplysninger om områder, der er "tabt" for den arkæologiske forskning. I 1970'erne udvidedes Middelfart med store bolig- og industriområder, men heldigvis nåede Peter at afsøge jorden

Ragekniv fra dyssetomt ved Hindsgavl. Den tilhørende grav blev ikke fundet ved den arkæologiske undersøgelse; den var for længst pløjet væk. Foto: Jens Aagaard.

*Kursister fra et kursus på Brenderup Højskole bliver vist rundt i Peter Kjærgaards kælder-museum. Fra venstre Eigil Nikolajsen, Peter selv, og til højre Harjas mangeårige kasserer, Leif Rasmussen.
Foto: Jens Kjærgaard.*

på mange af de gårde, der senere blev opslugt af byudviklingen. Desværre foregik anlægsarbejderne i de fleste tilfælde uden forudgående arkæologiske undersøgelser, så i disse tilfælde har vi udelukkende Peters fund og rapporter at forholde os til, når vi skal vurdere, om et område har rummet oldtidsbebyggelse. På samme måde er registreringerne af gårdenes oldsags-samlinger også de eneste vidnesbyrd vi har om genstande, der i dag kan være spredt for alle vinde.

Middelfart vokser stadig, men nu er arkæologien en integreret del af anlægsarbejdet. Siden 2000 har Odense Bys Museer således haft lejlighed til at foretage udgravninger af meget betydelige arealer i byens nære opland, ikke mindst i Skrillinge-området. Det sker ofte på marker, som Peter har afsøgt for årtier siden, og dermed

har vi lejlighed til at sammenligne resultater af to forskellige arkæologiske metoder: Rekognoscering og udgravning. Det er tankevækkende, at mens Peter fandt spor af bebyggelse fra yngre stenalder på mange marker, er det kun sjældent, at vi finder gruber og affaldslag fra denne tid, når muldlaget afrømmes. Til gengæld rummer området spor af massiv bebyggelse fra hele ældre jernalder, og vi må konstatere, at de svage spor efter bondestenalderens bopladser tilsyneladende for længst er pløjet op, mens jernalderens dybere nedgravede stolpehuller og brønde endnu har overlevet plovjernet.

Tålmodighed lønner sig!

Det vil føre for vidt her at gå i detaljer med de mange fund, Peter har gjort i tidens løb, så jeg vil nøjes med at fokusere på en enkelt, fordi det var et stykke, der stolt blev vist frem, når man besøgte det lille museum i privaten i Middelfart. Stykket er interessant i sig selv, men også fordi fundhistorien er pudsigt – og fordi omstændighederne fint illustrerer samlingens betydning.

På en mark tilhørende ejendommen Nygård øst for Middelfart rekognoscerede Peter og Jens gennem flere årtier, og her blev påvist udstrakte bopladsområder, der i tid strækker sig fra tidlig bondestenalder og frem til ældre jernalder. Fundmaterialet omfatter over 100 genstande, især i form af flintredskaber, herunder fragmenter af dolke og økser, samt enkelte lerkarskår. I 1974 fandt Jens et fragment af en kugleformet stengenstand, og der var bevaret et udsnit af en gennemboring. På trods af at kun omtrent en fjerdedel af stykket var til stede, kunne det fastslås, at der var tale om et køllehoved. Det ville selvfølgelig være fantastisk – men også nærmest umuligt – at finde resten, men ikke desto mindre lykkedes det at finde endnu en fjerdedel i 1992 – og herved blev det. Desværre vil det næppe være muligt at finde resten, for fundstedet mellem Vandværksvej, Fynsvej og Mandal Allé er nu dækket af et stort regnvandsbassin! Det er således et fint eksempel på, at uden Peters genstande og rapporter havde vi ikke haft nogen viden om stedets oldtidsbebyggelse.

Køllehovedet

De to fragmenter fra køllehovedet passer sam-

men og udgør lidt mere end halvdelen af et køllehoved med en form som en let fladtrykt kugle. Stykket er lavet af kvartsit, der er en meget hård stenart, som det har krævet stor tålmodighed og masser af tid at bearbejde. Diameteren er 5,9 cm og højden 5 cm, og vægten er 122 g. I komplet tilstand må køllehovedet således have vejlet ca. 200 g. Skaftullet er dobbeltkonisk med en diameter på 2,6 cm ved indgangen og 1,5 cm midt på. I skaftullets sider ses endnu spor fra det bor, der med stort besvær har skåret sig vej gennem den hårde stenmasse. Hele køllehovedets overflade har været dækket af ornamentik, der består af tynde, indridsede linjer. De danner et uregelmæssigt netmønster, hvis "masker" udgøres af polygoner med forskellig form og størrelse. Det må have været et værre mas at frembringe dette mønster ved at ridse med en flække i køllehovedets overflade.

Flere forskere har i tidens løb beskæftiget sig med de kugleformede køllehoveder, som langt overvejende kendes fra Den jyske Halvø og mere spredt på øerne øst herfor. Fra Fyn kendes ikke meget mere end en håndfuld af denne redskabstype, og af disse er størstedelen fundet på Nordvestfyn. Med et fynsk fundsted så tæt som man overhovedet kan komme på Jylland falder Kjærgaards stykke således helt i tråd med typens hovedudbredelse.

I Jylland kendes køllehovederne fra en række sluttede gravfund fra enkeltgravskulturen, mens de fra resten af landet kun er fundet i storstensgrave, der hyppigt rummer begravelser fra det meste af bondestenalderen – eller der er tale om løsfund, som Peters fund også kan karakteriseres som. Kombinationen med andre genstandstyper i de jyske gravfund peger dog entydigt i retning af, at køllehovederne tilhører den sidste del af enkeltgravskulturen – i runde tal i tiden omkring 2500 f.v.t. (Becker 1940:106f; Glob 1944:130ff; Hübner 2005:452ff; Ebbesen 2006:53).

Som nævnt er køllehovedet lavet af den hårde stenart kvartsit, hvorfor man også kan undre sig over, at det er gået itu på en måde, så det nærmest er delt i kvarte. Brudfladerne er ikke friske, så det er næppe plovjernet, der er skyldneren, og det er mest sandsynligt, at stykket er fragmenteret i oldtiden. Flere køllehoveder i Odense Bys Museers samling er også fragmenteret, hyppigst ved at de er brudt nær-

mest præcist midt over. Er det mon et tilfælde, og hvorfor er de samtidige stridsøkser, der trods alt er lavet af den blødere stenart basalt, ikke så hyppigt sønderbrudt på samme måde? Man fristes til at tro, at køllehovederne kan have været udsat for en rituel ødelæggelse på samme måde som det ofte er tilfældet med de samtidige flintredskaber, der er nedlagt ved fronten af tragt-bægerkulturens storstensgrave. Har man – om man så må sige – "dræbt" køllen, fordi den blev tillagt utæmmelige kræfter? Det får vi aldrig svar på, men muligheden foreligger. Desværre har vi heller ikke mulighed for at afklare, hvilken kontekst køllehovedet fra Mandal Allé kan have indgået i – gravplads, boplads, rituel plads eller andet – da gravemaskinerne for længst har fjernet alle jordfaste anlæg fra stedet.

Afslutning

Før genstandene fra Peter Kjærgaards samling kan magasineres, forestår der et større arbejde med at gennemfotografere og indtaste dem i museets databaser. Desværre er det ikke muligt at udstille det store materiale, men selv om oldsagerne kommer til at ligge på magasinet – som hovedparten af museets samling jo gør – er de ikke glemte og værdiløse. Sammen med rapportererne vil de til evig tid udgøre en "database" af viden, som vil blive hentet frem efter behov og inddraget i bebyggelsehistoriske studier eller til særudstillinger. Så, selv om Peter Kjærgaards samling ikke består af glimtende mønter eller smykker – og selv om den er "gemt væk" – betragter vi den som en skat – en kulturhistorisk skat!

Nederst:

De to fragmenter af køllehovedet fra Mandal Allé. Foto: Nermin Hasic.

Øverst:

En mere dobbeltkonisk variation af enkeltgravskulturens køllehoveder. Dette stykke er fundet ved Krogsbølle på Nordfyn.

Foto: Jens Aagaard.

Et køllehoved af flint!

Addendum ved museumsinspektør Mogens Bo Henriksen, Odense Bys Museer

Det usædvanlige køllehoved fra Røjle Mose. Foto: Nermin Hasic.

Andetsteds i bladet kan man læse om et køllehoved af bjergarten kvarts. Under eftersøgning af paralleller i museets database stødte jeg på et køllehoved fra Røjle Mose; pudsigt nok ligger dette sted blot 4,5 km nord for kvartskøllens findested. Køllehovedet fra Røjle Mose har en let fladtrykt kugleform med to flade poler. Diameteren er 7,7 cm, højden 5,3 cm og vægten 422 gram. Stykket har et gennemgående, uregelmæssigt hul med en diameter på ca. 2 cm. Form og dimensioner svarer altså nøje til det, der kendes fra enkeltgravskulturens kugleformede køllehoveder, der er omtalt i den anden artikel. Det, der gør denne økse til noget helt særligt, er imidlertid råmaterialet, der er flint! Hovedparten af enkeltgravskulturens køllehoveder såvel som stridsøkser er lavet af diabas og enkelte af kvartsit. Disse bjergarter har man kunnet tildanne til den ønskede form ved prikugning, knusning og slibning, og så har man, selvom det har været tidskrævende, været i stand til at bore skafthul i. Det kunne man ikke i flinten, men alligevel kender man enkelte kugleformede køllehoveder såvel som stridsøkser af flint. Fælles for disse stykker er, at man ved tilvirkningen har taget udgangspunkt i en flintesten med et naturligt hul. Disse huller er i virkeligheden grave-gange, der er dannet af gravende dyr på bundet af kridttidshavet, hvor flinten blev dannet for millioner af år siden. At køllen fra Røjle Mose er dannet i et marint miljø, fremgår også af den søliljestilk, der ses som et fossil i overfladen. Når en flintsmed fandt en hulsten af passende kvalitet og i passende størrelse, var han fristet til at omforme den til en økse, som må have vakt opsigt, fordi flinten afveg fra det gængse valg af vulkanske og sedimentære bjergarter som råmateriale. Røjle Mose-køllen er lavet ved, at man har tilhugget flintknolden med slag, der er ført ned over siderne, så den har fremstået nærmest som en topolet flækkeblok. Arryggene mellem afspaltnin-

gerne har man dernæst reduceret ved at slibe stykket kraftigt i flere retninger, således at partierne mellem de endnu synlige afspaltninger er helt glatslebne. Top- og bundfladen har også lige fået en tur på slibestenen for at fjerne de værste ujævnheder. Skafthullet, derimod, har man ikke kunnet gøre noget ved, så heri og lidt ud på top- og bundfladen sidder rester af en oprindelig kalkskorpe. I en bemærkning til stykket i museets protokol står der, at "Dr. Müller tvivler lidt om, at Slibningen er gammel. I øvrigt enestående, men Stykkets Historie maa kendes". Dr. Müller er identisk med Nationalmuseets legendariske direktør, der årligt besøgte lokalmuseernes samlinger og i mange tilfælde udtog stykker til hovedmuseets samling; her har han åbenbart været lidt i tvivl om, at stykket kunne være modificeret efter opgravningen. Det synes jeg nu ikke, at studier af køllehovedets overflade underbygger, så jeg vil antage, at den er ægte.

Som det desværre er tilfældet med en betydelig del af museets ældre samling, er der ikke præcise fundoplysninger på køllehovedet. Af protokollen fremgår det, at stykket kom til museet i 1910 som en gave fra apoteker Christen Mikkelsen. Fundstedet fremgår også, og det er tillige skrevet med blæk på køllehovedet. Desværre er der ingen præcise oplysninger om fundstedet eller fundomstændighederne, men køllens lysegrå til rødbrune patina vidner om, at den har ligget i vand. Det er derfor ikke utænkeligt, at køllen er tabt eller bevidst lagt i Røjle Mose en gang i sidste halvdel af enkeltgravskulturen. Hvem der deponerede køllehovedet i mosen og hvorfor, får vi naturligvis aldrig at vide. Derimod er det ikke utænkeligt, at vi kan udpege den bebyggelse, som vedkommende kom fra. Lige syd for mosebassinets har Odense Bys Museer udgravet dele af en boplads, som bl.a. omfattede affaldslag fra den sene del af enkeltgravskulturen. Måske var det her "køllesvingeren" boede en gang omkring 2500 f.v.t.?

Læs mere om enkeltgravskulturens køllehoveder

Becker, C.J. 1940: *Nogle nye Oldsagsformer, tilhørende den ødanske Enkeltgravskultur*. I: Fra Danmarks Ungtid. Arkæologiske Studier til Johannes Brøndsted paa 50-Aarsdagen 5. oktober 1940, s. 93-111. København.

Clemmensen, S. & M.B. Henriksen 1998: *Oldtidsbegravelser på Hindsgavl Mark*. Vends 1998, Årbog for Lokal- og Kulturhistorie på Nordvestfyn, s. 65-75.

Ebbesen, K. 2006: *The Battle Axe Period*. Stridsøksetid. København.

Glob, P.V. 1944: *Studier over den jyske Enkeltgravskultur*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1944. København.

Hübner, E. 2005: *Jungneolithische Gräber auf der Jütischen Halbinsel. Typologische und chronologische Studien zur Einzelgrabkultur*. København.

Petersen, P.V. 2008: *Flint fra Danmarks oldtid*. Gylling.

Thrane, H. 2004: *Fyns Yngre Bronzealdergrave, bind 1-2*. Fynske Studier 20. Odense.

Jættestuebyggerne

Læst af Per Nielsen, Harja

Jættestuebyggerne er en bog, som er skrevet til både amatører og professionelle arkæologer, som i mange tilfælde ved meget lidt om megalitgrave, især jættestuer, som bogen trods alt mest handler om. Lad det være sagt straks:

Forfatteren kommer godt og vel hele vejen rundt om yngre stenalders store stengrave, har lagt betydelig vægt på beskrivelsen af konstruktionerne og har faktisk også lavet en helt ny opdeling af typerne, hvor jættestuernes grundplaner udvides. Der hersker, mener forfatteren, en stor misforståelse blandt fagfolk om begrebet stordysse og jættestue. Og så er der hele spørgsmålet om åbne eller lukkede dysser.

Det er en nyttig bog, skrevet til os, der altid lige skal hen at kigge, når vi støder på en stordysse eller en jættestue ude i landskabet. Det er der heldigvis stadig rig mulighed for.

Arkæologerne vurderer, at der blev bygget ca. 40.000 storstensgrave i årene fra 3.500 til 3.000 f.Kr. Mange af disse gravanlæg gik desværre til, da der i middelalderen skulle bruges sten til bl.a. kirkebyggeriet. Derfor er der i dag kun ca. 700 jættestuer og 2.300 dysser – kun en lille del af det oprindelige antal – bevaret i Danmark.

Traditionen med de store stengrave kom hertil sammen med de første bønder. Jættestuerne hører hjemme i tragtbægerkulturen og afløser dysserne som gravanlæg. En jættestue er et gravanlæg/-kammer, bygget af store sten og dækket af en jordhøj. Den har et eller flere gravkamre, der kan være af forskellig udformning, og hvorfra der fører en gang ud til højens yderside. Hvorfor hedder de sådan? Jo, gode gamle Saxo fandt på ordet, da han o.1200 skrev sin indledning til *Gesta Danorum* (på nudansk: *Danernes bedrifter*): "I gamle Dage maa Danmark være blevet bebygget og opdyrket af et Slags Jetter, thi det kan man se paa de uhyre store Stene over Grav-Kjældrene og Jette-Stuerne" (Her citeret efter N.F.S. Grundtvigs fordanskning, 3. udg. 1873 – Saxo skrev på latin). Siden har ordet hængt ved.

Man kan undre sig over den enorme specialviden, som skulle til for at bygge disse stenmonumenter, der i talrige tilfælde har vist sig at være absolut langtidsholdbare.

Stenalderbønderne var sikkert ikke alene om at bygge disse monumenter; de fik sandsynligvis hjælp fra specialister, der ikke beskæftigede sig med andet end at rejse rundt og bygge storstensgrave. De ypperste resultater finder vi blandt de

store jættestuekamre fra ca. 3.300 f.Kr.

Bogens forfatter, Svend Illum Hansen, er konservator og arkæolog og har arbejdet for Miljøministeriet og Nationalmuseet med stengrave og jættestuer fra 1983 til 2015.

I 1990 gik Nationalmuseet i gang med en særlig indsats for at vedligeholde de danske megalitgrave. Svend Illum Hansen blev en central person i dette arbejde. Det gav ham mulighed for at studere og registrere megalitgravenes konstruktioner.

Det er ikke første gang, at Svend Illum Hansen skriver om stenalders gravmonumenter. Han opsummerer i sin nye bog på forbilledlig vis sine erfaringer. Man får god besked om jættestuernes udbredelse, oprindelse, grundformer, periodeinddeling, byggematerialer, stenklovning, løfte-teknik, bevaring og restaurering samt meget andet. Bogen rummer mange interessante detaljer, f.eks. at den hvide farve spillede en vigtig rolle i tragtbægerkulturens gravskik. Ude i Europa brugte man hvid kvarts til at dække gulvet i gravkammeret. Af mangel på hvid kvarts brugtes herhjemme hvidbrændt flint. Man kan så trække på skulderen, når forfatteren periferisk nævner teorien om, at jættestuens gang og kammer symboliserer en livmoder – i døden vender man tilbage til dét, der gav liv. Ret beset aner vi ikke, hvilke tanker stenalderbonden gjorde sig om døden. Til gengæld ved Svend Illum Hansen enormt meget om, hvordan man byggede storstensgrave – ikke mindst jættestuer.

Bogen er rigt illustreret – ikke kun med fotos af dysser og jættestuer, men også med Svend Illum Hansens fine og pertentlige tegninger af gravkonstruktionerne.

Siden den oldgranskende konge, Frederik 7., i 1857 udgav sin lille pamflet "Om Bygningsmaaden af Oldtidens Jættestuer", er der kommet en hel del litteratur på området. Her er man godt hjulpet med bogens litteraturliste, hvis man skulle få lyst til at læse videre om emnet.

Svend Illum Hansen: "Jættestuebyggerne", 2016.

Format 15,5 x 23 cm.

Hardback Illustreret med fotos og tegninger. 170 sider.

Vejl. udsalgspris: 195 kr.

Bogen kan købes i enhver boghandel eller på forlaget kahrius.dk

Foredrag i Harja, efterår 2018

Jættestuebyggere

Onsdag den 26. september kl. 19.30

*v/ Svend Illum Hansen,
arkæolog og konservator*

Næsten 3000 megalitgrave findes stadig bevaret og fredet i det danske landskab. Det oprindelige antal var mindst ti gange så højt. De seneste 200 år er der foretaget undersøgelser og restaureringer af disse grave. En fredningslov blev indført i 1937. En særlig indsats med vedligeholdelse af de danske megalitgrave startede i 1990. Restaureringsarbejdet er udført af nogle få specialister, med varierende ressourcemæssige muligheder. Svend Illum Hansen var en af disse specialister. Arbejdet med de store stengrave igennem 35 år gav ham mulighed for at studere, opdage og registrere flere af megalitgravenes konstruktioner, alt sammen noget han vil komme nærmere ind på i sit foredrag.

Entre

Der er offentlig adgang til alle Harjas arrangementer, men der betales en mindre entre:

Medlemmer af Harja: 20,- kr
Ikke-medlemmer: 30,- kr

Før foredragene er Harjas bibliotek åbent 17.30-19.30.

Den forsvundne karré – resultater fra TBT

Onsdag den 31. oktober kl. 19.30

*v/ Kirstine Haase, arkæolog og ph.d.-studerende,
OBM og Urban Network Evolutions Centre, Aarhus Universitet*

I 2013-14 udførte Odense Bys Museer en totaludgravning af det 2300m² store område, der i dag kaldes I. Vilh. Werners Plads. De gode bevaringsforhold i området samt det store areal, der blev undersøgt, har givet et sjældent indblik i næsten hele karréens udvikling fra tidlig til sen middelalder – fra gade over baggård, til stræde med et stort genstandsmateriale og velbevarede strukturer så som boder, huse, stalde, latriner, stier, veje, hegn, affaldsdepoter og meget mere.

Udgravningens resultat danner basis for et ph.d.-projekt ved Odense Bys Museer og forskningscentret Urban Network Evolutions Centre på Aarhus Universitet. Foredraget vil derfor præsentere undersøgelsens hovedresultater samt foreløbige resultater fra forskningsprojektet. Blandt andet skal vi høre, hvad Roms gladiatører har et gøre med et drikkebægers vej fra de dybe tyske skove til en latrin i Odense og hvordan dét gør os klogere på livet i middelalderens Odense.

Alle foredrag finder sted hos Harja,
Arkæologiens Hus, Lisesmindevej 3B, 5230 Odense M

De fynske grubehuse fra sen jernalder til tidlig middelalder

Onsdag den 28. november kl. 19.30 √ Arkæolog Daniel Ravnholt Frandsen, Odense Bys Museer

Foredraget giver en præsentation og gennemgang af de kendte grubehuse og -lokaliteter fra Fyn, samt en kort diskussion af hvordan vi i arkæologien definerer grubehusene.

Hernæst vil der være fokus på hvad de fynske grubehuse kan have været brugt til. Dette vil blive belyst ud fra genstandsfund i grubehusene, konstruktionselementer og hvor grubehusene er placeret på lokaliteterne og i landskabet. Sammenligninger med grubehuse fra andre dele af landet, samt diskussion af hvordan grubehusene tilgås udgravningsteknisk i arkæologien vil blive inddraget i foredraget, afhængigt af tiden og tilhørernes interesse.

Traditionelt grubehus fra Tissø. Foto: Nationalmuseet

Året der gik

Onsdag den 12. december kl. 19.30

√ Maria Lauridsen,
museumsinspektør, Odense Bys Museer

Årets sidste foredragsaften, hvor vi ønsker hinanden Glædelig Jul og Godt Nytår med tak for det gamle. Herunder nyder vi traditionen tro æbleskiver og gløgg i passende mængder i pausen mellem Marias engagerede skildringer af årets gang på museets arkæologiske arbejdsmark

Fra årets udgravninger ved Skrillinge, OBM

Husk også

Bustur til Sjælland

Heldagstur med Harja til ikke mindre end otte destinationer med de mest betydningsfulde fortidsminder på Sjælland.

Afgang den 25. august.

Se den detaljerede **køreplan** på bagsiden

Minikursus i flintoldsager

Harjas mest nørdede flintkender inviterer nybegyndere til et grundlæggende kursus i flint.

Det bliver helt sikker både spændende og lærerigt.

Lørdag den 27. oktober.

Se **omtale side 17**

Følg med på www.harja.dk

Harjas grupper

Klubaftener 1/8-31/12 - 2018

Prisen for at deltage i gruppernes aktiviteter er 50 kr. pr. halvår.

Detektorgruppen

Klubaften er den første onsdag i måneden kl. 19:30.

5. september: Endnu ikke programsat

3. oktober: Vi får besøg af Jesper Gaardboe Jensen der står for udviklingen af internet siden geofyn.dk, som mange af jer sikkert kender. På det seneste er der sket en hel del på denne hjemmeside, hvorfor Jesper kommer for at fortælle om alle de muligheder der ligger i brugen af hjemmesiden. Der vi også være rig mulighed for at komme med spørgsmål til siden, samt komme med forslag til tilføjelser til funktionaliteten af siden. Så har du specielle ønsker til noget som ville være smart at kunne på Geofyn.dk i forhold til vores hobby, så er her chancen til at få dette meldt ud til udvikleren.

7. november: Fundafleveringsaften hvor alle har mulighed for at aflevere fund til de forskellige repræsentanter fra museerne på Fyn og Langeland.

Husk denne aften starter vi vanen tro allerede kl. 19:00.

5. december: Endnu ikke programsat, men mon ikke der kan inkluderes lidt julehygge.

20 36 66 84

glennabramsson@hotmail.com

Oldsagsgruppen

mødes i den kommende sæson på følgende tirsdag aftener kl. 19.15 (!):

21. august,

11. og 25. september,

9. og 23. oktober,

13. og 27. november.

Gruppen består af 10 medlemmer, der målrettet arbejder på at afslutte registreringen af en stor nordfynsk oldsagssamling, men derudover bliver der også tid til megen og opløftende snak hen over bordet - mest om arkæologi og slige sager.

Medlemmerne har også dyrket lidt arkæologisk feltarbejde i form af markafsøgninger efter oldsager og noget tyder på, at den kommende sæson også vil byde på den slags aktiviteter.

Eigil Nikolajsen

Tlf. 65 97 79 90

nikolajseneigil@gmail.com

Østfyns Arkæologigruppe

mødes på Vikingemuseet Ladby på skiftende tidspunkter, som aftales fra gang til gang.

Gruppen består af ca. 20 medlemmer, som for tiden er optaget af at studere og efterspore ældre bronzealders spor i

lokalområdet. Det sker i nært samarbejde med museets arkæologer, der fornylig udgravede exceptionelt velbevarede skeletgrave fra netop denne periode ved Kalvehavegård. Endvidere stiller gruppens medlemmer op som hjælpere på museets udgravninger, når der er behov for en ekstra indsats. Ud over disse gøremål bliver der også tid til et par småudflugter om året til fortidsminder på egnen.

Hvis du ønsker at vide mere om gruppen og vore mødetidspunkter, kan du kontakte undertegnede:

Eigil Nikolajsen

Tlf. 65 97 79 90

nikolajseneigil@gmail.com

Marinarkæologisk gruppe

Gruppen har ingen faste mødeaftener i klubhuset. Hvis du er interesseret i at deltage i gruppens aktiviteter, er du meget velkommen til at henvende dig. Oplys din mailadresse og få tilsendt indkaldelser og annonceringer af klubbens aktiviteter i din mail-boks.

Svend Amlund

svend@taxibusejby.dk

Bliv medlem af Harja

Er du endnu ikke medlem af Harja, men har lyst til at blive det, kan du rette henvendelse til foreningens kasserer, Michael Mortensen (se overfor), som sørger for formaliteterne., bl.a. indkrævning af den årlige medlemskabsafgift på 200 kr. for enkeltperson eller 250 kr. for husstanden.

Kontakt til Harja

Harjas bestyrelse 2018-19

Formand

Eigil Nikolajsen
Over Kærbyvej 112
5300 Kerteminde
Tlf.: 65 97 79 90
nikolajseneigil@gmail.com

Næstformand

Glenn Abramsson
Munkebjergvænget 9 F
lejl. 9, 1. sal
5230 Odense M
Tlf.: 20 36 66 84
glennabramsson@hotmail.com

Kasserer

Michael Mortensen
Klampenborgvej 9
5700 Svendborg
Tlf.: 40 31 46 22
michael@anmi.dk

Sekretær

Per Nielsen
Thorkildsgade 20
5000 Odense C
Tlf.: 66 11 99 48
Mobil: 51 54 80 61
sprog-og-ide@mail.tele.dk

Bestyrelsesmedlem

Lars E. K. Kramer
Falen 13,3 th
5000 Odense C
Tlf.: 40 29 17 87
E-mail: larskramer@live.dk

Bestyrelsesmedlem

Lis Lorentsen
Langegade 51,2
5300 Kerteminde
Tlf.: 30 32 76 99
lis.l.langegade@gmail.com

Bestyrelsesmedlem

John Kristensen
Madegårdsvej 10
5350 Rynkeby
Tlf.: 40 27 56 46
boligservice@yahoo.dk

Suppleant

Michael Nielsen
Bøgebjergvej 41
5672 Broby
Tlf.: 21 29 39 51
nunnu72@gmail.com

Suppleant

Alice Amlund
Lærkevænget 5
5592 Ejby
Tlf.: 20 91 30 08
alice@taxibusejby.dk

Harja

Arkæologiens Hus

Lisesmindevej 3B
5230 Odense M
E-mail: harja@harja.dk
www.harja.dk
Bank: Sparekassen Fyn,
reg-nr 0828, kontonr. 825557

Følg også Harja på Facebook:
<http://www.facebook.com/groups/102243969417/>

Harja er medlem af
Sammenslutningen af Danske Amatorarkæologer, www.arkaeologi-sda.dk

Bustur til Vestsjælland

Lørdag d. 25. august kl. 8.00 - kl. ca. 20.00

Tårnburg ved Korsør Nor

Korsørs middelalderlige forgænger med kirke og markant voldsted. Usynligt under markoverfladen skjuler købstad og markedsplads sig.

Åmosen

Udstrakt moseområde, hvorfra nogle af landets bedste arkæologiske fund fra ældre og yngre stenalder stammer. Nationalmuseets nedlagte feltstation ligger på kanten af mosen.

Bavndysse ved Undløse

Nyrestaureret, dobbelt jættestue. Herfra måneobservationer.

Undløse kirke, indviet til Skt. Laurentius, med meget seværdige kalkmalerier fra senmiddelalderen.

Tissø

Stormandsgårde og kultsted fra yngre jernalder og vikingetid. Herfra mange detektorfund og en guldring (største guldskat fra dansk vikingetid).

Gørlev kirke med to runesten, hvoraf den ene er berømt blandt runologer.

Rævehøj v. Dalby

Jættestue med højt til loftet: 2,5 meter opført i flere skifter. Landsrekord!

Skipperkroen ved Mullerup,

hvor aftensmaden nydes.

Ved Tissø

slutter vore gode bekendte, *Lone Fasmer* og *Kenny Thygesen*, sig til holdet. De bor i området og har lokalindsigt, som de gladeligt indvier os i.

Onsdag d. 15. august kl. 19.30 vil undertegnede i Arkæologiens Hus give en mere uddybende beskrivelse af de enkelte lokaliteter. Det er et supplement til turen, hvis man er interesseret i at være videnskabsmæssigt forberedt til de steder, der skal besøges. Det kan også være, I har noget at fortælle om stederne, så det skal I være hjertelig velkommen til at indvi os andre i!

Forplejning

Med hensyn til fortæringen undervejs får man rundstykker og kaffe/te på udturen, mad til middagspausen medbringes hjemmefra (kolde drikke kan købes i bussen), eftermiddagskaffe og kage serveres et passende sted og aftensmaden på Skipperkroen er inkluderet i den samlede pris. Drikkelse købes dog særskilt. Velkommen til besøg på et lille udvalg af vestsjællandske kultur- og naturperler!

Tilmelding

til Eigil Nikolajsen, tlf. 65 97 79 90 eller e-mail: nikolajseneigil@gmail.com senest d. 18. august.

Ved tilmelding indbetales samtidig deltagerafgiften på Harjas konto: reg.nr. 0828, kontonr. 825557 (husk at skrive navn).

Pris: 625 kr. pr. deltager – halv pris til børn til og med 12 år.